

Boris Golec

O SLOVENSKEM RUŠENJU BEOGRADA IN LAMENTACIJAH ZARADI NEPLAČILA

»De nam jeno našem tovaršam... vse božje svetnike na naš
posledne čas pomagajte.«

Navzlic znanemu besednjaku iz naše polpretekle zgodovine, kot ga more bralec zaznati že ob površnem branju naslova (Beograd, neplačilo, tovariši ...), ne gre za zgodbo, ki bi se dogodila v kakšnem prelomnem trenutku polpretekle slovenske zgodovine. Dogajanje ne sodi niti v »vmesni čas«, t. j. v dobo prve, druge ali katere že Jugoslavije, četudi ga zamejmeta letnici devetintrideset in štiriinštirideset, ki bi po logiki stvari morali priklicati marsikakšno asociacijo tako na (predvojno-medvojni) Beograd kakor na tovariše, na »naš poslednji čas« (gl. podnaslov!), vse »božje svetnike«, ki s(in)o jih osemdeset in več let klicali na pomoč, in nenazadnje na boj za pravice materinščine; pa najsi bi glede na letnici pomislili na Koroščevo reševanje prve ali na avnojsko graditev druge južnoslovanske države, prve ob »božji« in druge ob »tovariški« asistenci (pomoči). O ničemer takem ne bomo govorili, prav nič (ali skoraj nič) o politiki v ožjem pomenu besede, v širšem pa le toliko, kolikor politiko ali »politikum« že od nekdaj predstavlja takorekoč vse javno. Od aktualnih tem s konca 20. stoletja je namreč naše rušenje Beograda zelo daleč, časovno kar četr tisočletja, saj leti devetintrideseto in štiriinštirideseto padeta v 18. stoletje, v čas, ko je habsburška cesarska krona prvič umaknila svojo vojsko z beograjske trdnjave in slednjo prepustila sovražniku. Resnično, epizoda, ki s Slovenci kot etnijo, narodom ali subjektom ni imela ničesar opraviti, celo manj kot poznejša avstrijska vnovična zasedba in zapusti-

tev Beograda (1790-1791), prva od le-teh med ljudstvom še dolgo opevana v pesmi o Laudonu.¹ Veliko bolj kot omenjena avstrijska »(ne)častna umika« iz oddaljenega 18. stoletja je v slovenski narodovi zavesti ostal tretji in zadnji iz prelomnih jesenskih dni leta 1918, saj je pomenil odhoda za Avstrijo, ne pa tudi za njene dotedanje podanike, milijonski narodič na robu vzhodnih Alp.

Zgodba iz leta 1739, ki je doživela epilog šest let pozneje, leta 1745, tako po svoji (ne)pomembnosti in vsebini niti od daleč ni podobna nobenemu od slovenskih zapuščanj jugoslovanske prestolnice v pravkar minulem stoletju. Nikakršnih političnih polemik ni zbudila v svojem času in jih niti ni mogla poroditi, denimo v slogu: kdo je prvi »šel« iz Beograda, kdaj, zakaj, s kakšnimi nameni, v solzah ali s prikritim nasmehom pod masko in seveda, »kdo bo vse to plačal« ter »koliko bo stalo«. Slovenci so tedaj, leta 1739, preprosto odšli domov po opravljenem delu, ne da bi se menili za tisto, kar so za seboj pustili, in ne da bi novi gospodar beograjske trdnjave in mesta

¹ Avstrijski vojskovodja Gideon Ernst Laudon (1717-1790) je v vojni proti Turčiji (1787-1791) najprej osvojil Bosansko Posavino, po prevzemu vrhovnega poveljstva pa še Beograd in Smederevo. – Dve temeljni različici pesmi Laudon zavzame Beograd sta v številnih podvariantah izpričani od prve tretjine 19. stoletja na zelo različnih koncih, od Primorske do Bele krajine in Prekmurja (prim. Slovenske ljudske pesmi 1. Prva knjiga. Pripovedne pesmi 1, Ljubljana 1970, str 82-95).

sploh vedel, kdo je bil ta, ki je za seboj pustil razdejanie – temeljito porušeno trdnjavo. Natanko tako, Slovenci so bili namreč poklicani in poslani k ustju Save, njim v tej neznanski ravnini edinole še domače reke, da s strokovnim delom onesposobijo, kar ima priti nazaj v roke dednega sovražnika. Tako so tedaj in edinole takrat dobesedno (po)rušili Beograd, sicer na ukaz od zgoraj, a na sebi lasten način – ne torej z orožjem v roki, temveč z orodjem v potu lastnega obraza. Po končanem delu pa je (kako vendar ne bi) vsaj del »sezonskih delavcev« menil ali po pravici spoznal, da njihov napor ni bil tako korektno plačan, kot je obljubljal prejšnja pogodba.

Kakorkoli, samostojnega angažmaja (nastopa) slovenskih akterjev nihče ne more zanikati. Četudi so se njihovi posamezni potomci in rojaki pozneje znašli tudi med Laudonovimi osvajalci konec 18. stoletja in med dvakratnimi »osvoboditelji« srbske prestolnice med prvo svetovno vihro, v navedenih primerih niso bili pri rušenju niti približno tako avtonomni kot prvič, ko jih moremo imenovati domala subjekt v (lokalni) zgodovini. Vsekakor so delovali bolj samostojno, neobremenjeno in z lažjim srcem kot denimo rudarji s kosovskega Novega Brda, ko so jih islamski Turki leta 1453 poslali rušit obzidje krščanskega Carigrada.

Bralec zgornjih vrstic je medtem že povsem jasno spoznal, da je pompozni naslov pričujočega članka predvsem ali zgolj reklamni trik, ki naj bi pritegnil njegovo pozornost, pa še to bolj slab in oguljen. Če mu neposredni rušitelji »beograjskega mita«, kranjski zidarji in tesarji v družbi idrijskih rudarjev izpred dobrih 250 let niso dovolj zanimivo branje, da bi z njim nadaljeval, se mu na tem mestu vseeno iskreno zahvalimo za došle izkazano pozornost.

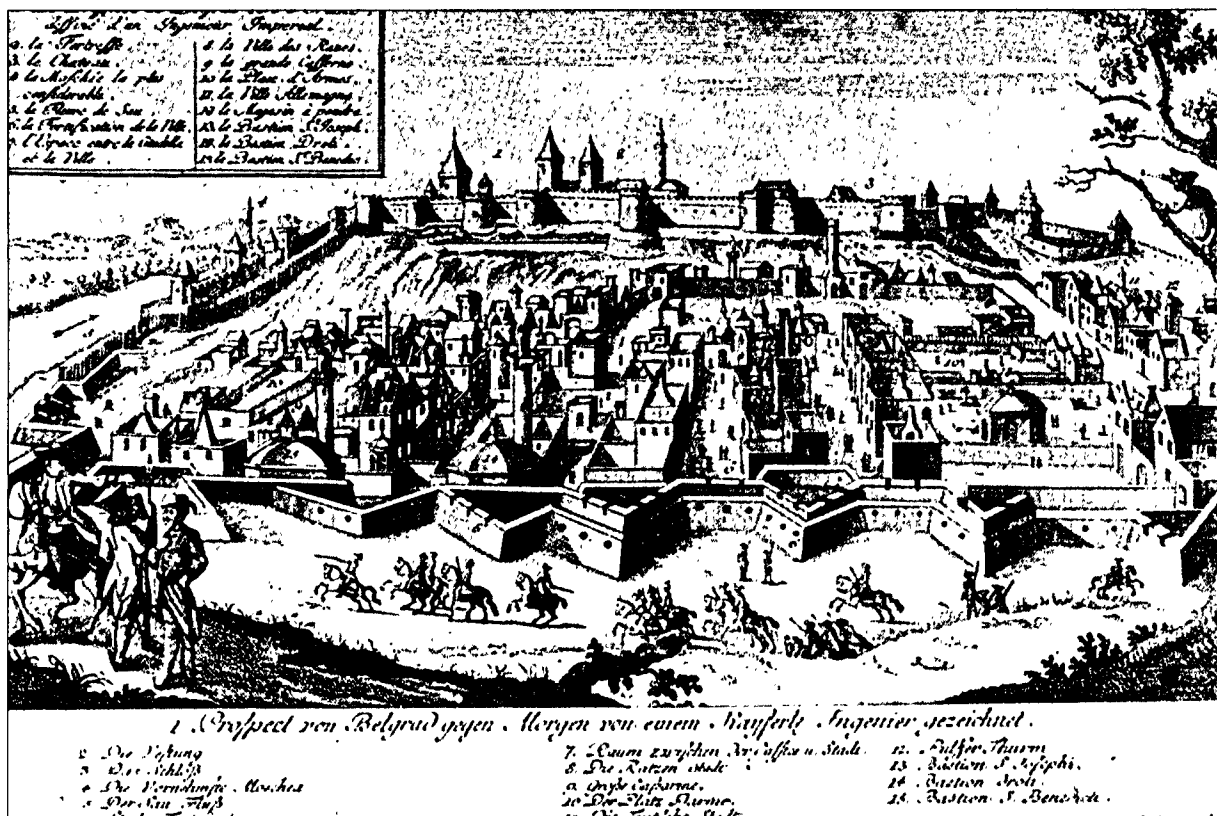
Pot kranjskih zidarjev in tesarjev v Beograd spomladi 1739

Z vztrajnejšimi bomo prehodili pot osrednjih akterjev naše zgodbe, skupine zidarjev ljubljanskega ceha, ki je z manj številnimi tesarji spomladi 1739 odpotovala na »sezonsko delo« v Beograd, kjer je Avstrija že povsem očitno izgubljala vojno s Turki. Opeharjeni za del plačila so zidarji šele pet let pozneje pod prisego skušali izposlovati, kar jim je pripadalo, pri tem pa pustili v spisih vicedomskega urada za Kranjsko zanimiv zapis prisega v »takratni« slovenščini, v današnjemu bralcu kar težko razumljivem jeziku, pre-

pletinem s strokovnim izrazjem večinskega jezika, iz katerega je bila prisega sploh »prestavljena v kranjščino«. Tovrstna jezikovna mešanica zveni nekam domače, saj pri beograjskih Slovencih 20. stoletja ni bila redkost, celo pri tistih rojakih ne, ki so tako kot naši zidarji preživeli tam doli samo nekaj »službenih« mesecev, po vrnitvi domov pa so se že na veliko »razgovar(j)ali« o tamkajšnjih težkih »prégovorih«. A razlika je le preočitna. V prvi polovici 18. stoletja pogovorna slovenščina ni mogla biti pod vplivom južnoslovenske sosesčine in skupne latovščine, temveč toliko bolj domače kranjske nemščine, te pa se praviloma ni bilo treba učiti šele na tujem.

V prisegi iz leta 1744, ki jo bomo poglobljeje spoznali pozneje, se je rušenju oziroma podiranju reklo lepo slovensko »dol metvájne«. In ker ta beseda ali zasilna skovanka v razvoju jezika ni dobila licence za rabo v knjižnem jeziku, moremo in moramo danes govoriti le o rušenju.

Mimogrede: izraz »rušenje« je večini Slovencev in (nekdanjih) Jugoslovanov, ki so do danes prerasli najstniška leta, še v spominu kot nekaj, kar se je pripisovalo najprej enemu, nato dvema in končno vsaj štirim jugoslovanskim narodom skupne domovine, med katerimi so bili na častnem, »najnevarnejšem« prvem mestu vsaj nekaj časa prav Slovenci. Dejstvo, da so »rušili« Jugoslavijo, bi nenazadnje lahko bilo povezano z njihovo dedno zasnovjo, saj so eno državo »zrušili«, sicer bolj kot pomočniki drugih, že v času »sijajnih zmag« srbskih soluncev tam okoli leta 1918, le da so bili takrat (in niti ne čisto sami) na zgodovinsko »pravi strani«. Kolikor vemo in pomnimo, pa Slovincem nihče nikoli ni očitil, da bi »rušili« srbsko prestolnico Beograd. Če se je kaj takega denimo še moglo pripisati Hrvatom, natančneje nekemu hrvaškemu domobranskemu polku v pozni jeseni 1914, s tovrstnimi »packarijami« ali »podvigi« nihče ni povezoval »miroljubnih in delovnih Slovencev«. V nadaljevanju obelodanjeni dogodki iz leta 1739 bodo to vrzel v zgodovini Beograda, slovenskega naroda in jugovzhodne Evrope več kot prepričljivo zapolnili. Tudi del slovenskega naroda, čeprav tedaj še nekonstituiranega, je dejavno in nadvse učinkovito uničeval v zgodovini tolikokrat do tal porušeni Beograd! Da nagrada za opravljeno delo ni ustrezala pričakovanjem akterjev in obljubam naročnikov, je druga plat medalje, za slovensko zgodovino pa pravzaprav samo pričakovano dejstvo, ki je tej podobi edino še manjkalo: bili s(m)o, kot že tolikokrat, prikrajšani!

Pogled na beograjski Gornji grad, na t. i. srbsko in nemško varoš ter del bastilje okoli 1736; po: Istorija Beograda 1 – Stari, srednji i novi vek, Beograd 1974, slika 7 (za str. 528).

Bralec, neizogibno obremenjen z izkušnjami 20. stoletja, bo brzkone pomislil, da je plačilo kranjskim delavcem ostala dolžna kakšna instanca z juga poznejše skupne države, a se bo tokrat motil. Dolžnik je bila namreč avstrijska državna blagajna, v ožjem smislu sicer njena beograjska vojaška podružnica, krivec pa nekje v Gradcu ali na Dunaju.

In kako so mirni slovenski obrtniki in rudarji prišli do svoje epizodne vloge »rušiteljev« v ponosnem spektaklu o osvojitvi Balkana? Do vloge zato, ker boljših in pripravnejših zanjo ni bilo najti. Poleg tega so jo odigrali šele v zadnjih »snemalnih« mesecih, ki so se povrhu tega precej zavlekli, potem ko so Turki povsem predrugčili avstrijski scenarij in avstrijskim generalom izpulili iz rok režijo, vsekakor pa celotno scenografijo. Namesto z osvojitvijo turških trdnjav globoko v osrčju Balkana se je namreč večina dogajanja odvila pri nespretni obrambi in končni evakuaciji Beograda.

Scenarij je Avstrija začela pisati že sredi tridesetih letih 18. stoletja, ko se je pospešeno pripravljala, da bi nadaljevala s prodiranjem prek Srbije na Balkan. Zato je leta 1736 sklenila zvezo

z Rusijo ter 1737 začela vojno. Šlo ji je ne le za osvojitve Bosne in Hercegovine (to se ji bo posrečilo šele čez 140 let leta 1878!), marveč je hotela iz severne Srbije prodreti čim globlje v notranjost polotoka. Ker je tudi tokrat enako kot pol stoletja prej računala na sodelovanje in upor balkanskih narodov, je še pred začetkom vojne navezala stike s pečkim patriarhom Arsenijem IV., naslednikom in soimenjakom nesrečnega Arsenija III., ki je moral v letih 1689-1690 po podobni avstrijski avanturi s številnimi Srbi in drugimi kristjani zapustiti domovino.² Vendar avstrijska vojska leta 1737 niti na začetku ni bila tako uspešna kot pred pol stoletja. Bosanci so pred Banja Luko strahovito potolkli vojsko generala Hildburgshausna, vrgli Avstrijce nazaj čez Savo in poslali svoje sile proti Drini, kjer so z boka okrepili protiofenzivo turških čet z juga Srbije. Že jeseni istega leta sta bili zahodna Srbija in Šumadija ponovno v turških rokah, avstrijska vojska pa je držala le še Beograd z okolico.³

² T. i. dunajsko vojno (1683-1699) so sicer začeli Turki, a jim je vojna sreča po prvih uspehih pokazala hrbet. Avstrijska vojska je prodrla globoko na Balkan, od koder pa se je začela umikati, potem ko je Turkom priskočila na pomoč njihova tradicionalna zaveznica Francija, ki je začela z vojaškimi operacijami ob Renu.

Zdaj se je cesar Karel VI. (sorodnik Levstikovega cesarja Janeza) sicer spomnil kranjskih Lambergarjev in Krpanov, a ne v vlogi bojevnikov, temveč marljivih in delovnih podanikov cesarske krone. Gradili in utrjevali bodo Beograd. Le zakaj bi po nepotrebnem krvaveli v bojih s Turki, ki so njihovim prednikom pred dvesto in več leti že tako povzročili toliko gorja? Poleg tega so kranjski Janezi kot nalašč za takšno nalogo, saj so z balkanskimi kristjani in Turki, kot bi rekel Cankar, »po krvi bratje, po jeziku vsaj bratrance« in še (geografsko) niso tako zelo daleč od njih, kot je glede kulturne plati poudarjal največji slovenski pisatelj. Šli bodo, ker so od vseh podanikov avstrijske krone onim doli v vsem najbližji in zato za takšno opravilo najuporabnejši.

Ime trdnjave Beograd nenazadnje ob izbruhu vojne zoper Osmansko cesarstvo že dolgo ni bilo neznanka zemljepisno vsakemu za silo razgledanemu slovenskemu Kranjcu. Minilo je namreč dobrih dvajset let, odkar je severna Srbija z Beogradom kot svojo najpomembnejšo utrdbo postala del iste države - »Monarchiae Austriacae«, kot so se v začetku 18. stoletja začele s skupnim imenom tudi uradno naslavljati ozemeljsko zaozročene habsburške dežele (vzhodne) Srednje Evrope. Požarevški mir jim je leta 1718 pridružil pas že dve stoletji turškega ozemlja južno od Save in Donave. Kot bi se zgodovina hotela poigrati s številkami, je Beograd postal »naš« leta osemnajstega, natanko dvesto let preden je prav tako 18. leta začela biti »naša«, t. j. (tokrat) beograjska, glavnina ali približno dve tretjini vseh Slovencev. Vmes je od slapa Savice do beograjskega Ušća preteklo na milijone kubičnih metrov čiste in manj čiste, tudi okrvavljene vode. Zagotovo pa v Ljubljani po letu 1718 ni bilo prav veliko ljudi, ki ne bi nikoli slišali za Beli grad tam nekje spodaj, kjer največjo kranjsko reko Savo pogoltno valovi Donave. Z regulacijo Save in ureditvijo plovbe po njej do skrajnih jugovzhodnih meja cesarstva se je za prve Slovence odprla tudi možnost neoviranega nizvodnega potovanja. Neprimerno večja množica na Slovenskem je hkrati ozavestila, do kam je moč brez posebne nevarnosti priti s savskimi ladjami. Najbrž pa bi večina še dolgo pogledala precej debelo, če bi kdo napačno, na široko ekavsko govoril o Beogradu ali Beô-gradu in ne o »Belem gradu.«³ Poleg tega je pojem grad najprej priklical asociaci-

jo na grajsko poslopje, po možnosti višinsko pa seveda belo, in le stežka na »grad«, ki bi to ne bil, ampak bi mu po kranjsko morali reči »me(j)stu« ali »mest'«.

Resnici na ljubo je Beograd postal bolj podoben kakšnemu kranjskemu mestu šele po »ujedinjenju« z Avstrijo leta 1718, ko so dotlej turško in prej ogrsko trdnjavo izdatneje naselili nevojaki, prišedši z vseh koncev skupne avstrijske domovine kot »bratska pomoč« mestu-trdnjavi na braniku domovine.⁵ Med kolonisti so bili gotovo tudi kranjski, štajerski in drugi Slovenci, le da o tem prvem, takorekoč epizodnem naseljevanju rojakov v poznejši prestolnici bolj slutimo, kot vemo kaj zanesljivega. Toda 21 let mirnega avstrijskega gospostva nad trdnjavo, mestom in okolico (1718-1739) ni tako kratka doba, saj bi jo po trajanju mogli primerjati z dobrimi 22 leti od jeseni 1918, ko je odšel čez Savo zadnji cesarsko-kraljevi vojak, do prihoda prvega tanka s kljukastim križem v napol porušeno mesto na velikonočno soboto 1941. Tako je med letoma 1718 in 1739 zlahka odrasla ena, prva in tedaj edina generacija Beograjčanov slovenskega rodu, dovolj tipičnih, da jih lahko imenujemo predhodnike beograjskih Slovencev kraljeve in socialistične Jugoslavije. Eni in drugi so »kranjščino« uporabljali le v domači hiši, zunaj nje pa so se, da bi jih »svet« razumel, »posluževali« državnega jezika svojih someščanov, najsi bo avstrijske nemščine dobe Karla VI. ali beograjske srbščine v karadjordjevičevski in pozneje titovski redakciji. V 18. stoletju so kajpak dajali prednost tedaj še bolj domači nemščini, ki jo je bolj ali manj dobro »tolkla« etnična mešanica cesarjevih podanikov, stanujočih v t. i. »nemški varoši«, po veroizpovedi in mentaliteti prebivalcev ter s fizično mejo ločeni od drugega dela mesta, »srbske varoši«.⁶

⁴ Prim. začetek ljudske pesmi *Lavdon zavzame Beograd*: »Oj stojaj, stojaj Beligrad! Za gradam teče rdeča kri, de b gnala mlinske kamne tri« (Slovenske ljudske pesmi I. Prva knjiga. Pripovedne pesmi 1, Ljubljana 1970, str. 82).

⁵ *Nekoč cvetoče in obljudeno mesto orientalskega videza so leta 1688 ob svojem prvem umiku požgali Turki, po karloškem miru 1699 pa je bilo navzlic strateškemu pomenu le zapuščena janičarska garnizija majhnega gospodarskega pomena. Ob sklenitvi požarevškega miru 1718 je zaradi odselitve Turkov ostalo v njem komaj kakšnih 2.000-3.000 prebivalcev. V desetih letih se je njihovo število spet povzpelo na 12.000, oživila je trgovina, namesto porušenih turških mahal so zrastle nove stavbe, Beograd pa je začel dobivati evropski značaj.* - Prim. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1 A-Cis, Zagreb 1966, str. 361.

⁶ O notranji ureditvi Beograda v času avstrijske zasedbe prim. *Istorija Beograda 1. Start, srednji i novi vek, Beograd 1974, str. 528-531 (odslej Istorija Beograda 1).*

³ *Zgodovina narodov Jugoslavije. Druga knjiga. Od začetka XVI stoletja do konca XVIII. stoletja, Ljubljana 1959, str. 1142-1143 (odslej Zgodovina narodov II).*

Kakorkoli že, od požarevškega miru leta 1718 dalje Beograd nepretrgano živi v slovenski kolektivni zavesti kot jasno prepoznavna zemljepisna točka, čeprav z radikalno spreminjajočo se vrednostno konotacijo. Pred tem so ga leta 1688 ugledali bolj maloštevilni slovenski spremljevalci princa Evgena Savojskega, še prej pa je bil za podalpski prostor prejkone le neka oddaljena, običajnemu popotniku nedosegljiva turška utrdba. Valvasor⁷ ga v svoji Slavi denimo komajda omenja in skoraj vse védenje o njem si moremo predstavljati omejeno na ozke kroge omikancev, ki so kdaj brali o pogubitvi zadnjega Celjana (1456) ali o uspehah Sulejmana Velčastnega, ki so se začeli prav z osvojitvijo beogradske trdnjave (1521).

Dvajsetletni avstrijski »graditvi« beogradskega branika v prvi polovici 18. stoletja je nehote naredil konec isti vladar, cesar Karel VI., ki je Beograd pred tem pridobil s požarevskim mirom. Osvajalne ambicije njegovega dvora so leta 1737 zakuhale novo balkansko vojno in čez dve leti pokopale vse ozemeljske pridobitve južno od Save in Donave. Njegova edinka Marija Terezija tako za doto ni prejela še nič balkanskega, temveč zgolj pristno srednjeevropsko monarhijo, katere meje so se čvrsto pokrivalo z naravnimi mejami (tedaj še neizumljenega in nepoimenovanega) Balkanskega polotoka.

Z Beogradom se je večje število Slovencev-nevojakov srečalo šele zadnje leto vojne, ko je Avstrija še gojila upanje, da bo mogla mesto in trdnjavo ubraniti turške protiofenzive. Od pomladi oziroma jeseni 1739. leta sta se tam mudili dve številčnejši skupini obrtnikov: najprej zidarji in tesarji iz Ljubljane in njenega zaledja, za njimi pa še nekajkrat močnejše zastopani idrijski rudarji. Pri tem je zanimivo, da so zidarji in tesarji, okoli katerih se bo vrtela glavčina naše pripovedi, prišli beogradske trdnjavo utrjevati, a so jih zaradi medtem spremenjenih vojaško-političnih razmer uporabili za njeno rušenje ali – kot so izpri-

čali sami – »k dolmetvájno belgradske festenge«. Šele rudarji iz Idrije so bili jeseni istega leta poslani na ustje Save z odkritimi »rušilnimi« in ne več z »utrjevalnimi« nameni. Zidarji in tesarji so jim lahko zdaj le bolj ali manj asistirali, upravičeno pa se sprašujemo, ali bi kdaj videli Beograd, če bi se že prej vedelo, da njihovo graditeljsko delo ne bo potrebno. Zaradi sklenitve beogradskega miru 18. septembra 1739, ki je mesto z zaledjem prepustil nekdanji gospodarici Turčiji, so morali slovenski graditelji čez noč postati podiralci. Tudi sami so pozneje izpovedali, da so utrdbo podirali, in zamolčali, da bi jo sploh kdaj gradili.⁸ Kajpak, saj je bilo vse, kar so do sklenitve miru sezidali in utrdili, nič manj kot Sizifovo delo. Svoje in svojih predhodnikov zidane stvaritve so morali pomagati spet podreti in odstraniti, kot kakšni kaznjenci kupe zemlje ali kameinja. Avstrijska vojska in »civilne osebe v njeni službi«, po rodu (med drugim tudi) iz slovenskih dežel, so se to pot obnašali skorajda kakor antični Skiti, ki sovražniku niso prepustili niti pednja uporabnih dobrin, le da so Avstrijci v tem primeru, čisto v svoji korektni maniri, podirali v soglasju in po dogovoru s Turki, torej »vse lepo po spisku«.

Pojdimo torej po vrsti od začetka tudi mi. Bratska pomoč s Slovenskega je za avstrijsko državo postala zanimivejša še pred začetkom vojaških operacij. Poročila o potrebah po tesarjih za gradnjo rečnih ladij imamo že iz pozne pomladi 1737, ko so tekle priprave na začetek osvajalne vojne. Že tedaj se je odpiralo tudi pozneje vsekozi aktualno vprašanje, kdo in kako bo delavce plačal, zaradi česar so beležili zamujanje ljudi na zbirališča za odhod v Beograd. Notranjeavstrijska dvorna komora v Gradcu je maja in junija 1737 kranjskemu deželnemu vicedomu v Ljubljani nekajkrat pismeno zastavila vprašanje, zakaj se kranjski tesarji tako dolgo mudijo in nočejo pojaviti na Dunaju, od koder naj bi jih po Donavi poslali naprej proti jugu.⁹

Če so te tesarje namenili za rečno ladjedelnitvo in so bili torej življenjsko potrebni za rečno plovbo, tedanjo žilo dovodnico prodirajoče avstrijske armade, naj bi njihovi stanovski kolegi leto in pol pozneje pospešeno utrjevali beogradske trdnjave v poskusu, rešiti, kar je rešiti mogoče. Stanje v severni Srbiji je namreč za Avstrijo

⁷ O Beogradu govori Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske le na dveh mestih*. »Belgrad« ali z drugim imenom »Griechisch Weissenburg« omenja v zvezi z zadnjim Celjanom in Ladislavom Hunjadijem (*Die Ehre XV*, str. 357), nato pa mimogrede pove nekaj besed o turški osvojitvi mesta, »ključa do Ogrske«, leta 1521, ter dogodek poveže z aktualno »avstrijsko osvoboditvijo« 1688, leto dni pred izidom *Slave*: »So Gott sey Danck! in unsers allerdurchleuchtigsten und grossen Leopoldi Keyserlichen Händen ist, und Gott gebe! lange darinn bleiben, dazu noch viel andre nach sich ziehen müsse« (prav tam, str. 421).

⁸ ARS, Vicedomski urad za Kranjsko (odslej Vic. a.), šk. 183, I/103, lit. K II-10, 4. 3. 1744, dokument s priloženo slovensko prisego.

⁹ Prav tam, 18. 5. 1737, 25. 5. 1737, 1. 6. 1737, 4. 6. 1737.

postajalo kritično, še posebej potem ko so Turki 27. julija 1738 porazili njeno vojsko pri Grocki, nedaleč od Beograda.¹⁰ Odredba v imenu cesarja Karla VI., izdana 15. decembra v Gradcu, govori o »najnujnejši potrebi«, da se nadaljujejo in končajo začeta utrjevalna dela Beograda, »najbolj zunanje glavne in mejne postojanke«. V ta namen je cesar potreboval sto tesarjev in prav toliko zidarjev iz cehov v notranjeavstrijskih deželah. Oblast v Gradcu je kranjskega vicedoma grofa Franca Sigfrida Thurna in Valsassino spraševala, na kolikšno število enih in drugih je mogoče računati na Kranjskem, odgovor pa bi moral vicedom nemudoma sporočiti po lastni štati. Toda grof Thurn je odgovoril šele čez dva tedna, 29. decembra 1738, potem ko je pri ljubljanskem magistratu poizvedel, da je iz obeh tamkajšnjih cehov na razpolago 40 zidarjev s tremi polirji in 20 tesarjev, seveda proti plačilu potnine (*«Lifferegelt»*) za potovanje v Beograd in nazaj ter proti točnemu plačevanju dnevnega dela.¹¹ Vse kaže, da so preostalih 60 zidarjev in 80 tesarjev kanili nanovačiti pri štajerskih cehih, saj je graška komora prve dni leta 1739 pisala v Ljubljano, da gre za skupaj sto zidarjev in sto tesarjev iz vojvodin Štajerske in Kranjske.¹²

Preden pa so se ljubljanski in podeželski mojstri ter pomočniki resnično odpravili na pot, so pretekli še štirje meseci, ker stvari niso in niso stekle gladko. Zadnjega januarja 1739 je vlada in komora v Gradcu vicedomu v Ljubljani ukazala, naj pošlje poimenski seznam obrtnikov obeh poklicev s Kranjske, ki so se pripravljene podati na pot, in enak popis zahtevala tudi od pristojnega organa za Štajersko.¹³ Kot kaže, je nekaj dni zatem prosila za povečano število ljudi s Kranjskega, ker Štajerci očitno niso bili dovolj številčni, da bi skupaj s (samo) 60 Kranjci zapolnili zahtevano število 200 oseb. Ljubljanski magistrat je namreč 13. februarja vicedomu sporočil, da je sklical mojstre obeh poklicev, stanujoče v Ljubljani in podvržene mestni jurisdikciji, da pa se ljubljanski mojstri »ne upajo spustiti v večje število« od obljubljenih 40 zidarskih pomočnikov. Enak odgovor so dali tesarski mojstri, češ da nekateri člani njihovega ceha, tako mojstri kot pomočniki, živijo na deželi pod različnimi gospostvi, v mesto pa več ali manj prihajajo

iskat delo spomladi.¹⁴ Na magistratovem seznamu »beograjskih zidarjev in tesarjev« se je tako znašlo 20 tesarjev, medtem ko se je število 40 zidarjev povečalo za enega. Ko je vicedom grof Thurn seznam naslednji dan pošiljal v Gradec, je lahko samo »potožil«, da ne on ne oba ceha niso mogli nabrati več kot toliko ljudi. Ni pa pozabil pripisati tistega, kar je očitno črvičilo vse: »Priporočam se v pričakovanju odredbe glede potnine in dnevnega plačila.«¹⁵

Že prej, 1. februarja 1739, je dvorna vojna pisarna na Dunaju podpisala delovno pogodbo z dunajskim zidarskim mojstrom Donatom Allio, ki je veljala tudi za potencialne kranjske »sezonce« in obljubljala razne ugodnosti. Allia naj bi nabral sto zidarjev, ki bi delali v Beogradu do konca meseca oktobra, imeli posebej plačano delo ob nedeljah in praznikih, brezplačno zdravstveno oskrbo, vključno z denarnim nadomestilom za čas bolezni, na poti nazaj pa plačan čas bivanja v karanteni. Mesečno plačilo je tako za čas dela kot za čas karantene znašalo 26 goldinarjev polirju in 18 navadnemu pomočniku.¹⁶

Toda vrli Kranjci po vsem sodeč navzlic ugodnostim niso bili posebej navdušeni nad negotovim potovanjem, nekaj zaradi zime in še bolj zagadelj, ker niso imeli nikakršnega zagotovila o dejanskem plačilu potnih stroškov in opravljenega dela. O kakšni apriorni averziji do »službene preместitve« v poznejšo prestolnico njihovih potomcev najbrž res ni moč govoriti, zato pa maloštevilnost »prostovoljcev« govori sama zase. Vsaka stvar se pač začneja in konča pri denarju. In iz Gradca kar ni hotela priti jasna beseda, koliko, kdaj in od koga bo padlo plačilo. Vicedom grof Thurn je čez slab mesec, natančneje 7. marca, poročal dvorni komori, da še vedno čaka odgovor, ter pribil, da »brez denarja in zagotovljenega dnevnega plačila delavci nočejo odpotovati«. Stvari so se malenkostno spremenile le pri številu, ker se je očitno opogumil in prijavil še en iskalec dela, tako da je vicedom pisal o 21 in ne več o dvajsetih tesarjih.¹⁷

Odgovor je bil tokrat takojšen, kratek in jedrat. Gradec je Ljubljani posredno povedal, da je krivda na njeni strani. Denarja da ne morejo poslati, dokler od vicedoma ne dobijo natančne

¹⁰ *Zgodovina narodov II, str. 1143.*

¹¹ *ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, 15. 12. 1738, 29. 12. 1738.*

¹² *Prav tam, 7. 1. 1739.*

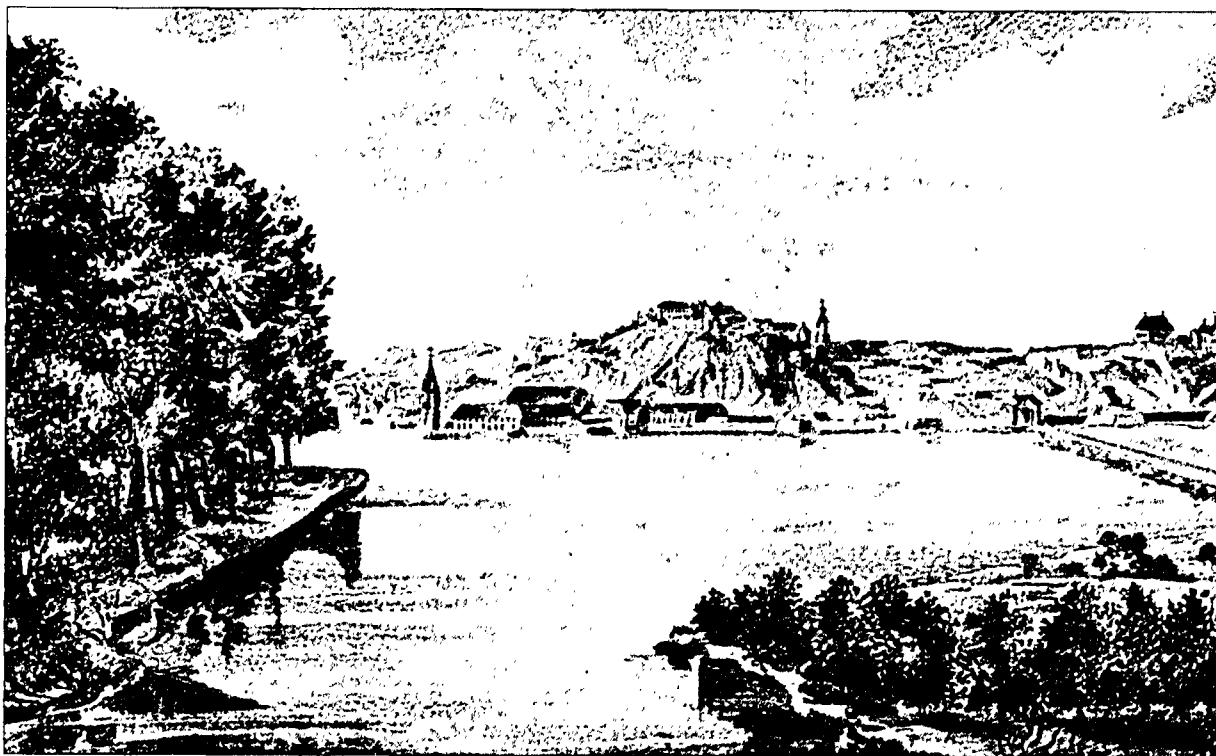
¹³ *Prav tam, 31. 1. 1739.*

¹⁴ *Prav tam, 13. 2. 1739.*

¹⁵ *Prav tam, 14. 2. 1739.*

¹⁶ *Prav tam, 1. 2. 1739.*

¹⁷ *Prav tam, 7. 3. 1739.*

Beograd z Donat v konec junja 1739, kot so ga isto leto ugledali njegovi slovenski graditelji in rušitelji; po: Istorija Beograda 1, slika 15 (za str. 528).

specifikacije stroškov, nato pa bo poslan »nemudoma, čisto gotovo in takoj«.¹⁸

Ljubljana se ni pustila zmeti, čeprav je za prav tako preprost odgovor potrebovala okroglo dva tedna. Vicedom je graško odredbo posredoval ljubljanskemu magistratu z naročilom, naj skliče zidarje in tesarje ter naredi finančni predračun. Lahko si mislimo, da v rotovžu ni šlo brez vroče krvi in ostrih besed. Kot je debato povzel vicedomski urad, »ti ljudje« ne znajo narediti specifikacije in v to niso hoteli privoliti, saj nihče ne ve, »kako drago je življenje v Beogradu«. Predračun naj se naredi po zgledu, koliko so za potnino in dnevno plačo prejeli predhodniki. Kolikor je doslej šlo polirju, kolikor navadnemu zidarju in tesarju, toliko naj dobi tudi teh 41 zidarjev, 21 tesarjev in njihovi polirji. A s tem skrbi še ni bilo konec. Bodoči delavci so kajpak hoteli vedeti tudi, kdo jih bo v Beograd odpravil, kje jih bodo prevzeli in kam bodo prispeli.¹⁹

Čez tri tedne je bilo razčiščeno vsaj temeljno vprašanje: denar. Tako so 20. aprila 1739 v Ljubljani popisali 41 zidarjev in 20 tesarjev, skupaj 61 oseb ali eno manj, kot so računali. Vicedomske-

mu uradu so možje zastavili tudi nekaj logističnih vprašanj, ki so zadevala posamezna plačila, vodjo potovanja, itinerar, pripravo, orodje in obleko. Vicedom je bil mnenja, da je za vodenje potovanja iz več razlogov nujno potreben zanesljiv človek. Delavcem naj bi potnino izplačal šele na poti, saj bi se prav lahko zgodilo, da bi spotoma dezertirali, ker bi jih prestrašile govoriče, ki se širijo tu (v Ljubljani), da nameravajo Turki beograjsko trdnjavo oblegati. Tudi predpisane mesečne plačila jim zato ne kaže zaupati, temveč izročiti vodiču, samo višino dnevne mezde pa je že tako ali tako določila pogodba z dunajskim zidarskim mojstrom Donatom Allio. Vicedom je nadalje priporočal, da ne bi bilo primerno odpotovati brez znanega itinerarja in vodiča ter z manj kot dvema vprežnima vozovoma z orodjem, obleko in drugimi potrebščinami. Iz dobrososedskih pragmatičnih razlogov je še predlagal, naj dobijo tedensko plačilo (pristojbino) tudi ljubljanski zidarski in tesarski mojstri, t. j. vodstvu obeh cehov, ker so nabrali ljudi, in prav tako omenjeni Donat Allia.²⁰

Te in druge podrobnosti sta Gradec in Ljubljana urejala naslednje dni, dokler ni 26. aprila

¹⁸ Prav tam, 11. 3. 1739.

¹⁹ Prav tam, 29. 3. 1739.

²⁰ Prav tam, 20. 4. 1739 – O poklicu in identiteti Donata Allie: prav tam, 1. 2. 1739 in s. d., predstavljeno 18. 3. 1740.

1739 napočil dan slovesa. Toda jutranje zore tega dne niso čakali vsi na pot pripravljeni možje. Če je namreč vicedomovo poročilo šest dni prej še govorilo o 61 popisanih osebah, jih je bilo zdaj naréd le 54. Glasovi, da namerava dedni sovražnik obkoliti in napasti Beograd, so očitno zbegali sedem tesarjev, ki se Turku niso hoteli postavljati v bran kar tako, s svojim tesarskim orodjem. Tako je nazadnje ostalo za transport samo »13 nesrečnih« predstavnikov svoje obrti, medtem ko so se zidarji izkazali za veliko bolj stanovitne in vztrajali do konca v polnem številu. Ko je vicedom grof Thurn 26. aprila izdal patent in prepustnico (*»Paassbrieff«*), jima je dodal poimenski popis 13 tesarjev in 41 zidarjev ter kratek načrt poti (*»March Route«*).²¹ Ljubljanski mojstri in pomočniki so imeli potovati prek Vranskega, Celja in Slovenske Bistrice do Maribora, od tam pa po Dravi do Drnja²² pri Koprivnici, naprej v Osijek in končno – kot pravi načrt – v »Belligrad«. Če pomenijo navedeni kraji počivališča ali prenočišča, naj bi šestkrat začasno pristali na trdnih tleh in sedmič ugledali zidovje Kalemegdana.

Kot pravi prepustnica, so bili potovalci s svojim vodičem in dvema vpreženima vozovoma v Beograd še vedno namenjeni h gradnji tamkajšnje trdnjave (*zum daselbstigen Vöstungsbau*). Prav nič naj bi jih ne smelo pri tem ovirati. Potni list je namreč vsem, ki ga na poti po kopnem in po vodi dobijo v roke, v cesarjevem in vicedomovem imenu nalagal, naj zidarjem in tesarjem poleg prostega prehoda nudijo vso potrebno pomoč in zaslombo.

Petdeseterica Kranjcev je torej ubrala daljšo kopensko-vodno pot po Dravi in Donavi namesto krajše in ugodnejše plovbe po Savi, ki bi se lahko začela že pred vrati Ljubljane, v pristanišču v Zalogu, in ne šele v več dni hoda oddaljenem mariborskem Lentu. Nikjer ni rečeno, da so se v Gradcu odločili za to pot, ker bi hoteli kranjske mojstre v Mariboru pridružiti štajerskim, da bi skupaj nadaljevali pot. Nasprotno, iz vseh poročil je moč razbrati, da so Kranjci potovali sami. Savska plovba je bila zaradi vojne pač prenevaren podvig, saj sta bila pred izbruhom vojne oba bregova Save v avstrijskih rokah, zdaj pa so desno stran v Bosni in Srbiji ponovno držali Turki,

s katerimi Avstrija še ni sklenila miru niti ni določila nove razmejitvene črte.

Kranjski vicedom se v zvezi s potovanjem očitno ni preveč zanašal na svoje rojake. V poročilu, poslanem v Gradec, je dan po odhodu kompozicije zapisal, da so se umanjani tesarji prestrašili boleznin in obleganja, zato jih ni bilo moč zbrati več kot 13. Da se ne bi spotoma zbal in premislil še kdo, je skrbel vodič Janez Jurij Koren, ki jih je spremljal do Maribora, jih tam odpravil na ladjo, v Drnjo ali Osijeku pa naj bi jih prevzele vojaške oblasti.²³ Vse je tudi v resnici potekalo po načrtu. General Sukow je pet dni pozneje, 2. maja, že lahko pisal kranjskemu vicedomu, da so prihajajoči možje po njegovih izračunih zapustili Drnjo, zato ni dvoma, da bodo zagotovo prispeli na cilj.²⁴ Za vicedoma grofa Thurna je bila stvar s tem rešena, še bolj prijetno novico pa je prejel slab mesec pozneje iz Gradca, in sicer potrdilo notranjeavstrijskega bankalnega kolegija, ki je vicedomskemu uradu povrnil vse dotedanje stroške z odpošiljanjem in predplačilom »beograjskih sezoncev«.²⁵

Slovenski strokovnjaki v Beogradu in nenadna sprememba njihove namembnosti

Kaj se je nato s Kranjci dogajalo v Beogradu, ni natanko popisano. Vemo le, da so tja resnično prispeli in tam neutrudno delali, ne pa tudi, kaj vse so doživeli. Pozneje, v Ljubljani, so nekateri med njimi, po poklicu zidarji, izpričali, da so bili v Beograd (že) poslani k »dol metvájnu« in ne k zidanju »belgrajske festenge«. A resnici na ljubo viri iz časa pred njihovim odhodom govorijo drugače. Morda so možje res že na poti slišali, slutili ali izvedeli, da bodo trdnjavo samo »dol metali«, toda bolj verjetno so jim to povedali šele potem, ko so jo nekaj časa že »metali gor«. Jeseni, kakšna dva tedna po sklenitvi avstrijsko-turškega beograjskega miru (18. septembra 1739), so jim prišli na pomoč še precej številnejši in za podiranje veliko bolj izurjeni rojaki, idrijski rudarji.

Natanko ne vemo, koliko zidarjev in tesarjev je tedaj še ostalo v Beogradu in moglo Idričanom zaželei »Srečno!« Nekateri so se bržčas ravno tiste dni kot »tehnološki višek« že vračali proti do-

²¹ *Prav tam*, 26. 4. 1739, prilogi: »Specification von abgeraisten« in »March Route«

²² *Vas Drnje danes ne leži ob glavnem toku reke Drave, ampak ob rokati, imenovanem Stara Drava*

²³ *ARS, Vic. a., šl. 183, I/103, lit. K II-10, 27. 5. 1739, 7. 5. 1739, 9. 5. 1739.*

²⁴ *Prav tam*, 2. 5. 1739.

²⁵ *Prav tam*, 30. 5. 1739.

mu, saj kot graditelji za podiranje niso imeli ustreznih kvalifikacij. In če odmislimo znano slovensko zadržanost do rojakov, ki jih Slovenci srečajo na tujem, so se kranjski zidarji in tesarji gotovo razveselili prihoda idrijskih rojakov, ne toliko, ker je šlo za ljudi njihovega jezika, temveč zato, ker jih bo nekdo nadomestil v dotlej nič kaj prijetnem položaju. Na drugi strani so bili Idrijcem nemara celo nevoščljivi, češ vi prihajate v miru, mi, »prvoborci«, pa smo tu dolge mesece trepetali za lastno kožo. Vojne in Turkov nevajenim obrtnikom dveh ljubljanskih cehov se v Beogradu dotlej resnično ni godilo bogve kako dobro. Zlasti med turškim obleganjem je bilo prenekateremu žal, da ni ostal pri ženi in otrocih, četudi bi se vse leto otepali z neslano kašo in nezabeljenimi žganci. Verjetno jih ni bilo malo, ki so obžalovali, da se niso premislili vsaj zadnje dni pred odhodom iz Ljubljane tako kot dobršen del tesarjev. Že ko so prišli na cilj, Turki niso bili več daleč od Beograda, dobra dva meseca pozneje, 26. julija 1739, pa se je znašel v turški obkolitvi. In sledilo je še pet dolgih tednov poletne vročine, sopare, žvižgajočih krogel in udarcev topov, preden je Avstrija 1. septembra po medli in neodločni obrambi generala Sukowa končno s sovražnikom sklenila premirje.²⁶ Če nič drugega, so Kranjci in drugi obleganci zdaj vedeli, da je najhujše mimo, in pričakovali,

Začetek turškega obleganja Beograda
25. julija 1739; po: *Istorija Beograda 1*,
slika 20 (za str. 528).

da se bodo, brž ko jim bo dovoljeno, mogli vrniti domov.

Avstrija zdaj v Beogradu res ni več potrebovala vojakov in graditeljev, temveč rušitelje. Sredi meseca septembra so tudi do Ljubljane, v roke kranjskemu vicedomu, prišle prošnje feldmaršala grofa Wallisa, poveljujočega generala na Ogrskem, ki jih je ta drugi dan po sklenjenem premirju, 2. septembra, poslal iz Beograda na Dunaj. Ker je preliminarni dogovor z Osmansko državo določal, da bo meja spet na Savi in Donavi, Beograd evakuiran, vse novozgrajene stavbe (*alle neue angelegte werkher*) pa pred prepustitvijo Turkom razstreljene, je grof Wallis prosil za minerje, in sicer za »tolikšno število rudarjev, kolikor jih je le mogoče čim hitreje poslati semkaj«.²⁷ Dvorna odredba z dne 10. septembra je praktično samo ponovila generalove besede, prevedene iz prošnje v ukaz. Kranjskemu vicedomu je nadrejena oblast v Gradcu naslednji dan naložila, naj takoj »postavi v pripravljenost« kolikor mogoče veliko rudarjev.²⁸ Dve teden dni mlajši odredbi sta od vicedoma grofa Thurna zahtevali, naj zbere in pošlje v Beograd rudarje iz notranjeavstrijskih železovih rudnikov in druge, pri tem pa možem obljubljeni plačilo potnine ter zanesljivo dnevno plačilo za čas odsotnosti, vključno s tistim, ki ga bodo na poti domov preživeli v karanteni.²⁹ Takšna zagotovila so v Gradec prišla z dunajskega dvora, ki se mu je upravičeno mudilo, toliko bolj, ker je bilo v Beogradu dotlej sklenjeno samo premirje. Zanimivo se zdi, da je dunajska dvorna resolucija, izdana 12. septembra, velevala, naj graški dvorni svetnik pl. Papp angažira štajerske rudarje iz Eisenerza in Vordernberga,³⁰ Gradec pa je ukazano nato očitno izpolnil nekoliko po svoje. Nazadnje so namreč veliko večino nanovačenih rudarjev predstavljali rudarji iz komornega živosrebrnega rudnika v Idriji in ne štajerski rudarji niti ne prvotno predvideni iskalci železove rude. Notranjeavstrijska dvorna komora je zato začela ukaze pošiljati neposredno višjemu rudarskemu sodniku na Kranjskem Janezu Krstniku pl. Nemizhoffnu. Tako mu je 16. septembra sporočila, naj sebi podrejeni instanci, višjega rudarskega mojstra na Koroškem in upravitelja v Idri-

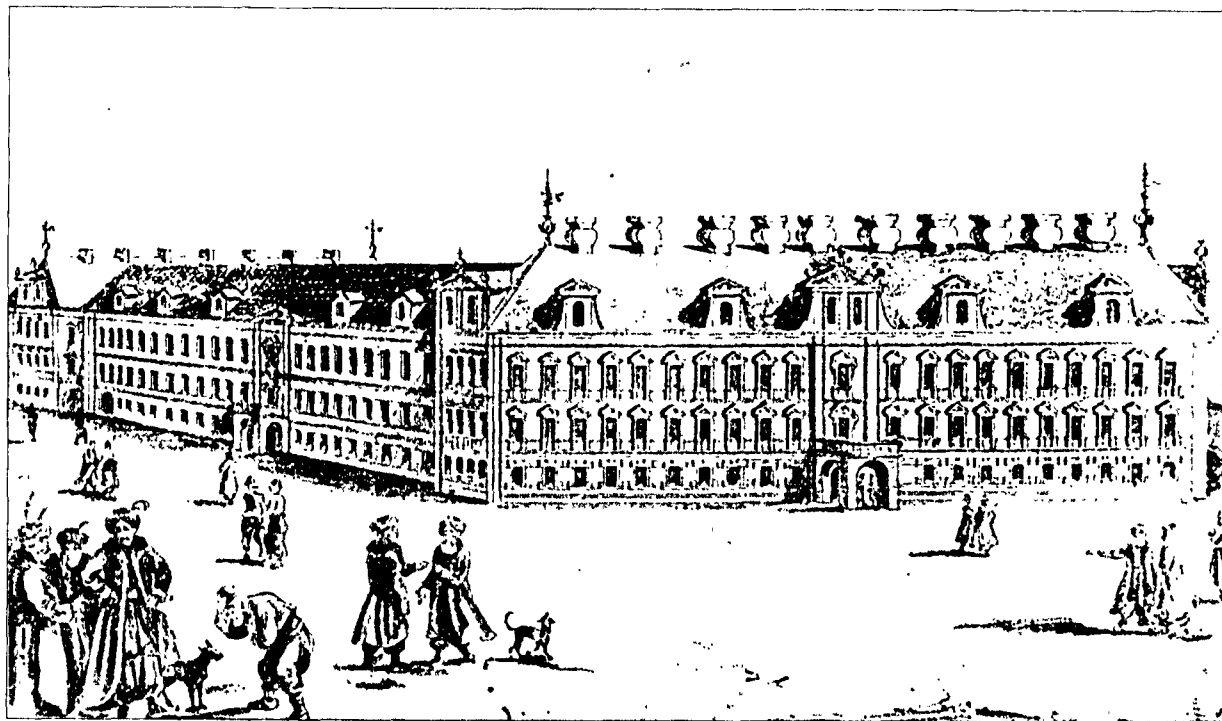
²⁶ O obleganju Beograda gl. *Beogradska tvrđava kroz istoriju. Fortresse de Beograd a travers l'histoire, Beograd 1969, str. 95 (odslej Beogradska tvrđava).*

²⁷ *ARS, Vic. a., sk. 183, 1/103, lit. K II-10, 2. 9. 1739.*

²⁸ *Prav tam, 11. 9. 1739.*

²⁹ *Prav tam, 18. 9. 1739, 19. 9. 1739.*

³⁰ *Prav tam, 12. 9. 1739.*

Detajl z beograjskih ulic iz leta 1738 pred Aleksandrovo ali württembersko vojašnico, po: Istorija Beograda 1, slika 8 (za str. 528).

ji, po lastnem slu obvesti, da bodo šli rudarji, ki jim pripadata potnina in redna plača, s spremstvom najprej do Maribora in nato po vodni poti do Beograda.³¹

Zidarji in tesarji s Kranjskega se medtem v Beogradu niso počutili bogve kako dobro, čeprav jim drugače kot minule tedne ni več grozil sovražni ogenj. Njihovi občutki v tednih med premirjem in dokončnim mirom so morali biti precej negotovi. Prvič v življenju so se pobliže, iz oči v oči, srečali s pravimi Turki, tistimi zakletimi »psoglavci«, o katerih so doma pripovedovali že tri stoletja. Turek je le Turek, pa četudi govori isti sorodni jezik, ki ga je bilo mogoče tudi dotlej slišati v beograjski »srbski varoši«. Že 4. septembra je namreč v beograjsko »varoš« prijezdil veliki vezir Ivaz Mehmed-paša s 500 janičarji, ki so se nastanili po vojašnicah in najimenojnejšo med njimi, Aleksandrovo ali württembersko, začeli preurejati v vezirjev seraj. Tu se je že čez tri dni naselil novi gospodar, turški poveljnik mesta.³²

Le kako se generalu Wallisu v takih okoliščinah ne bi vse bolj mudilo? Dva dni pred sklenitvijo beograjskega miru, 16. septembra, je iz Zemunna poslal cesarju vnovično prošnjo po čim-

prejšnjem prihodu rudarjev.³³ Poveljujočemu na Ogrskem morda delamo krivico, če se zamislimo, zakaj je bil zdaj sam že na bodoči avstrijski strani meje. Vsekakor pa mu je lahko precej odleglo, ko se je 18. septembra posušilo črnilo na avstrijsko-osmanski mirovni pogodbi, ki so jo odposlanci obeh dvorov podpisali v beograjski trdnjavi. Avstrijci so se mogli namreč mirneje posvetiti preostalim dolžnostim na braniku domovine, toliko laže ko se je veliki vezir tri dni pozneje z vojsko umaknil proti Nišu.

Po prvi točki pogodbe je bila Avstrija Osman-ki državi dolžna odstopiti beograjsko trdnjavo z njenimi starimi utrdami ter s tistimi novimi in popravljenimi, ki so s starimi predstavljale fortifikacijsko celoto. Vse ostale nove utrdbe, obzidje, majhne utrdbe v gradu in mestu ter nekaj drugih objektov je dotedanja gospodarica morala porušiti. Za to je bilo na voljo razmeroma dovolj časa, saj naj bi bastiljo okoli mesta odstranili v treh mesecih, v roku šestih mesecev pa še traso okoli trdnjave.³⁴

Idrijski rudarji in nekaj njihovih tovarišev s Kranjskega in Štajerskega so v začetku oktobra,

³¹ Prav tam, 16. 9. 1739.

³² Istorija Beograda 1, str. 568.

³³ ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, 26. 9. 1739.

³⁴ Beogradska tvrđava, str. 95. – Istorija Beograda 1, str. 568.

kakšna dva tedna po podpisu mirovne pogodbe, na Kalemegdanu sprožili prve detonacije. Ker pa meseca septembra, ko so jih novačili za pot, novice iz Beograda niso bile nič kaj spodbudne, so rudarje le stežka prepričali, da so privolili odpotovati. Toda v primerjavi z večmesečnimi pripravami njihovih predhodnikov, zidarjev in tesarjev, je transport tokrat stekel prenetljivo naglo, skorajda bliskovito. Dva dni po beograjskem miru, 20. septembra, je cesarski inženir nadporočnik Ernest Wenzel Durchlaßer v Ljubljani že mogel podpisati pogodbo, narejeno po pol leta starejši pogodbi z zidarji in tesarji, ki je rudarjem ponujala prav takšne pogoje kot njihovim graditeljskim predhodnikom, vključno z zagotovljeno oskrbo in denarnim nadomestilom za čas bolezni. Le mesečne plače so bile tokrat nekoliko slabše, saj naj bi strelskemu mojstru pripadalo 20 goldinarjev, navadnemu razstreljevalcu ali »knapi« 16 in vrtalcu samo 12 goldinarjev.³⁵ Naslednji dan jim je višji rudarski sodnik za Kranjsko pl. Nemizhoffen izdal prepustnico (»Paasbrief«) za že utečeno pot prek Maribora in naprej po Dravi in Donavi, dan pozneje pa je z vodičem in vprežnim vozom odpravil prvih 22 rudarjev. Šlo je za skupino, ki je bila kar najbližje pri roki, trenutno zaposlena pri regulaciji Ljubljani.³⁶

Hitrost in učinkovitost ljubljanskih oblasti sta bili sicer bolj navidezni kot dejanski. Višji rudarski sodnik se je namreč opravičeval, da doslej ni mogel zbrati več kot 22 mož, medtem ko je vicedom v tozadevnem poročilu graški dvorni komori izrazil upanje, da bo moč za njimi karseda hitro poslati še okoli sto ljudi.³⁷ Poslano poročilo se je na poti med Ljubljano in Gradcem križalo z vsebinsko pomenljivimi navodili, ki jih je dvorna komora v obrnjeni smeri dan poprej poslala v Ljubljano. V Gradcu so namreč še predobro vedeli, da rudarji zdaj, v začetku jeseni, ne bodo posebej navdušeni nad odhodom na »sezonsko delo« na vse manj prijazno jugovzhodno mejo dežel avstrijske krone. Le kako naj bi tudi bili, ko pa od tam ni bilo prav nikakršnih spodbudnih novic: spodletela vojna zoper Turke, izgubljeno ozemlje, sovražniku prepuščen Beograd. Dvorna komora je zato višjemu rudarskemu sodniku pl. Nemizhoffnu naročala, naj »nad rudarji ne izvaja sile in moči«, temveč naj jih »na vse mogoče dobre načine« pripravi do tega, da

se bodo čim laže odločili za odhod. Prepriča naj jih, da se v Beogradu zdaj ni bati ne kuge ne sovražne nevarnosti, poleg tega pa bo njihovo tamkajšnje bivanje kratkotrajno. Tudi skrb, kako se bodo medtem preživele njihove žene in otroci, naj bi bila povsem odveč, saj bodo družinam rudarjev od časa do časa izplačali toliko, kot jim bodo rudarji od svojega plačila sami namenili za vzdrževanje.³⁸ Vmes je prišlo še do spremembe itinerarja. Rudarji, sprva namenjeni peš do Maribora in naprej po Dravi, so spotoma dobili novo prepustnico in izvedeli, da gredo skozi Maribor in Gradec na Dunaj, šele od tam pa z ladjo naravnost nizvodno po Donavi.³⁹

Morda je vest o vmesnem skoku v cesarsko prestolnico premamila še kakšnega kandidata, a večina novih se je dotlej že odločila, ne da bi potrebovala dodatno »turistično reklamo«. 23. septembra zvečer je v Ljubljano prispelo 119 idrijskih rudarjev na čelu z upraviteljem rudnika Francem Antonom pl. Steinbergom, sicer znanim zemljemerjem, raziskovalcem in izumiteljem.⁴⁰ Namesto naslednji dan so možje zaradi deževnega vremena odrinili proti Gradcu dan pozneje, s podpisano kolektivno pogodbo, po znani trasi in, kar je najpomembnejše, vsak z enomesečnim vnaprejšnjim plačilom v žepu.⁴¹

Da so se Idričani odzvali v tolikšnem številu, je vsaj nekoliko tudi posledica razmeroma dobre mesečne plače, ki jim jo je zagotavljala kolektivna pogodba, sklenjena 21. septembra v Idriji. Rudniški upravitelj Steinberg in idrijski višji paznik Ignac Žerovic (*Scherouitz*) sta z njo vsakemu rudarju zagotovila 18 goldinarjev mesečno, kar je za dva goldinarja več, kot so dobili navadni knapi iz skupine 22-ih predhodnikov, in šest goldinarjev več od navadnih vrtalcev.⁴² Komu so se imeli zahvaliti za ugodnost, svoji znani knapovski trmi ali uvidevnosti oblasti, lahko samo ugibamo, a bržčas kar obema dejavnikoma. Idričani so očitno znali izkoristiti svojo nepogrešljivost, še pose-

³⁸ *Prav tam*, 21. 9. 1739.

³⁹ *Prav tam*, 21. 9. 1739, 24. 9. 1739, 25. 9. 1739.

⁴⁰ Franc Anton Steinberg (*Stemberg*), rojen 1684 na gradu Kalec pri Pivki, umrl 1765 v Ljubljani, je opravljal službo cesarskega upravitelja idrijskega rudnika med letoma 1724 in 1747, ko se je upokojil, se preselil v Ljubljano in posem posvetil svojim konjičkom. V Idriji se je ukvarjal s statiko, hidrostatiko, zemljemerstvom, jammerstvom in drugimi rudarskimi strokami. – Prim. Slovenski biografski leksikon, Tretja knjiga, Raab-Svitkaršič, Ljubljana 1960-1971, str. 460-461.

⁴¹ *ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, 26. 9. 1739.*

⁴² *Prav tam*, 21. 9. 1739.

³⁵ *ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, 21. 9. 1739.*

³⁶ *Prav tam*, 22. 9. 1739.

³⁷ *Prav tam*, s. d. (22. 9. 1739).

bej, ker so jim z nezanimanjem za tovrstno delo posredno pomagali rudarji iz drugih krajev, uradniški »škrici« v Gradcu pa so bili na koncesije prejkone že vnaprej pripravljani.

Denar za pot in prvo mesečno akontacijo je založil vicedom iz svoje blagajne in brž spomnil dvorno komoro, da mu ga je blagovolila povrniti,⁴³ četudi ne takoj in ne brez težav; vsoto dobrih 2.525 goldinarjev naj bi vicedom vzel iz blagajne ljubljanskega višjega nakladnega urada, pa to zaradi pičle vsebine v njej vsaj še do 20. oktobra ni bilo izvedljivo.⁴⁴

Vse, kar se je naslednje tedne in mesece dogajalo z idrijskimi rudarji, poslanimi 25. septembra iz Ljubljane, je očitno potekalo rutinsko in po načrtu. V spisih kranjskega vicedomskega urada namreč o njih ni zaslediti nobene vesti, potem ko so prispeli do Gradca in je tamkajšnja dvorna komora 3. oktobra glasno razmišljala, ali naj jih dalje odpravi skupaj ali z več transporti.⁴⁵ Potem je šlo vse gladko, predvsem v finančnem smislu, saj bi se v nasprotnem v vicedomskem arhivu zelo verjetno ohranilo kakšno pisanje o neplačanih obveznostih tega ali onega.

Če je imel kranjski višji rudarski sodnik srečo z Idriječani, ki jih je dobil tako hitro in v tolikšnem številu, pa ni obrodilo nikakršnega sadu njegovo prigovarjanje rudarjev v železovih rudnikih. Čeprav je razposlal ukaz vsem svojim podrejenim nižjim rudarskim sodnikom, se v državni voz ni dal vpreči niti en sam rudosledec. Višji rudarski sodnik pl. Nemizhoffen je od vsepovsod dobival odgovore, da so rudarji povečini oženjeni, zadolženi pri svojih rudnikih, za slednje nepogrešljivi in nenazadnje nevešči miniranja.⁴⁶ Kranjski vicedom je dva tedna pozneje pisal v Gradec, da ni nobenega upanja, da bi šlo na pot še več rudarjev, ker jih idrijski in železovi rudniki ne morejo pogrešati.⁴⁷ Njihovo čast so več ko rešili Idriječani, ki so že tako jedli »državni kruh«, in poslej iz Gradca ni več zaznati pritiskov, naj Ljubljana pošlje na jug še kakšnega rudarja. Zelo verjetno so se z enakimi izgovori kot kranjski rudosledci otepali sezonsva njihovih kolegi v rudnikih železove rude na Štajerskem in Koroškem. Glede na številnost tamkajšnjih obratov in delavcev bi pričakovali lepo šte-

vilo nanovačenih mož, a je bilo v resnici vse drugače. Kot je Gradec 6. novembra sporočal Ljubljani, je dotlej odšlo v Beograd poleg 22 kranjskih in 119 idrijskih rudarjev le 13 njihovih kolegov iz Zgornje Štajerske,⁴⁸ ki so iz Maribora krenili pred 10. oktobrom.⁴⁹ Še malo, pa se nikomur ne bo več treba opravičevati za zamudo in nepripravljenost pomagati domovini. Konec novembra je namreč graški vojni svet sporočil odločitev vojnega sveta na Dunaju, da pošiljanje novih rudarjev v Beograd ni več potrebno, zato naj se novačenje ustavi. Le maloprej se je v Mariboru vkrcalo na dravske ladje 153 koroških rudarjev, ker pa so v Beogradu njihovo pomoč zaradi prihajajoče zime odklonili, so se morali možje od tam nemudoma vrniti domov.⁵⁰ Očitno stežka in zato tako pozno nanovačeni Korošci so torej poceni, a vendarle zadostili svoji dolžnosti.

Več kot pretirano bi bilo v takih pripetljajih ugotavljati korenine poznejše koroške (in deloma štajerske) averzije do Beograda. Pa vendar, rojaki iz »tužnega Korotana«, najsi bodo nemško ali slovensko govoreči (da ne zlorabljamو dan današnji priljubljenega izraza »dvojezični - zweisprachige«), so bili v paketu, torej v celoti, nemudoma vrnjeni tja, od koder so prišli, torej še preden so prav okusili beograjsko podnebje in se utegnili vživeti v njegov delovni ritem ob spremljavi tuljenja košave. Tako kot njihovi sodeželani in rojaki v letih 1919-1920 so samo za hipec okusili usodo kranjskih sobratov. Res le za pokušino, drugače kot Idriječani, katerih someščani in stanovski kolegi niso bili deležni bratskega objema z Beogradom še dlje, namreč vse do neke druge mirovne pogodbe, sklenjene leta 1947 z mlado republiko Italijo. Malo zatem, vsekakor še istega leta 1947, so tudi mnogi Idriječani »ajnricali« v zvezno armado in mnogi ugledali (skoraj) isto kalemegdansko trdnjavo, ki so jo njihovi predniki dobrih dvesto let prej pustili v ruševinah. In gledali so jo še nadaljnjih 44 let, vsako leto vsaj ena generacija mladih rekrutov, kar znese neprimerno več, kot je koroških Slovencev kdajkoli obiskalo jugoslovansko prestolnico; in slednji so bili zgolj in samo turisti, praviloma maturanti celovške slovenske gimnazije, za Beograjčane nič več kot navadni avstrijski državljani, kot taki pa že zato (prosto po Nušiču) nekoliko »sumljive osebe«.⁵¹

⁴³ *Prav tam*, 26. 9. 1739, 28. 9. 1739.

⁴⁴ *Prav tam*, 20. 10. 1739.

⁴⁵ *Prav tam*, 1. 10. 1739, 3. 10. 1739.

⁴⁶ *Prav tam*, 26. 9. 1739, 5. 10. 1739.

⁴⁷ *Prav tam*, 8. 10. 1739.

⁴⁸ *Prav tam*, 6. 11. 1739.

⁴⁹ *Prav tam*, 13. 10. 1739.

⁵⁰ *Prav tam*, 2. 12. 1739, 9. 12. 1739.

⁵¹ *Pri tem ne štejemo tistih koroških rojakov, ki so se v uniformi tretjega rajha vozili skozi in redkeje ustavljali v*

Odvrnimo se od pravzaprav praznega razglabljanja in se vrnimo spet 250 let nazaj v realno preteklost. Šestmesečni rok za rušenje v mirovni pogodbi predpisanih objektov je od Avstrije zahteval precejšnje napore. Končno nekaterih stavb niti niso podrli, rušenje pa je trajalo vse do konca maja 1740 ali več kot osem mesecev po sklenitvi miru. V razstreljevanje, podiranje in odvažanje materiala je bilo v tem času vpreženo lepo število ljudi, številke se gibljejo med 490 in 3.171 vojakov in kmetov. Zadnjih tisoč mož, podanikov rimsko-nemške (avstrijske) krone, se je iz mesta umaknilo 7. junija 1740. Štiri dni pozneje je sledila le še svečana ceremonija ratifikacije sporazuma, ki sta jo v plavajočem šotoru na splavu na Savi podpisala avstrijski in turški odposlanec.⁵²

Nič ne vemo, kako so se v Beogradu kot delavci oziroma strokovnjaki odrezali naši rojaki. Zadnji kranjski zidarji in tesarji so prenehali z delom decembra leta 1739 in po prestani dvomesečni karanteni 17. februarja naslednje leto srečno prispeli domov. Kot so pozneje potarnali v pritožbah nad deloma neplačanim delom, so bili izpostavljeni nenehni nevarnosti,⁵³ o čemer za čas obleganja mesta ne dvomimo. Rudarji so gotovo ostali dlje, saj so pri rušenju veljali za nepogrešljive strokovnjake. Bolj bi nas pri tem moralo zanimati in skorajda skrbeti, kako da so eni in drugi ostali »tamo daleko« od doma tako zelo neopaženi (!). Opazili jih niso ne slovenski ne avstrijski in ne srbski zgodovinarji, ki so preučili avstrijske vire,⁵⁴ zato jih slednji tudi niso mogli vplesti v zgodovinske preglede svojega glavnega mesta. Iz uvidevnosti do »bratskega naroda« ali iz kakšnega drugega razloga? Kranjcev, Idriječanov, Slovencev ali kakorkoli že poimenovanih rojakov slovenskega jezika ne omenjajo, ko pišejo, da so bili med vojaki in kmeti ljudje iz Srema, Banata, Slavonije, Hrvaške, Ogrske »in drugih predelov«.⁵⁵ Slednje – ljudje od drugod – se bo pač nanašalo na naše ljudi, ki jim zgodovina ni dopustila, da bi se z imenom in spominom ovekovečili v tolikokrat (menda vključno z le-

tom 1999 kar 39-krat) obstreljevano in premetano kamenje beograjske trdnjave. Po krivici najbrž, zakaj v letih 1739-1740 so ga ljudje iz slovenskih dežel razdrobili tako temeljito in tako sistematično kot nikoli prej in pozneje, oblečeni v različne kroje avstrijske armade.

Epilog z neplačanimi obveznostmi »našem tovaršam«

Vrnimo se k skupini zidarjev in tesarjev iz ljubljanskih cehov in jih popeljimo iz Turkom odstopljenega mesta v varno zavetje doma. Od prvotno 54 mož je do decembra 1739 vztrajalo na sezonskem delu le 16 zidarjev in dva tesarja, medtem ko se je glavina (38 mož) vrnila domov že prej, nemara takoj po sklenitvi beograjskega miru. Zadnjih 18 je vsekakor še sodelovalo pri »dol metvájnu« beograjske trdnjave, kot bodo zidarji s prisego izpričali pozneje, v mirnem času pa so jih mimogrede uporabili tudi pri utrjevanju Petrovaradina, obdonavske trdnjave v Sremu nasproti Novega Sada. Le dva obrobna podatka razkrivata to njihovo vmesno postajo, na prvem mestu nedatiran poimenski seznam, naslovljen kot »specifikacija zahtev kranjskih zidarjev, ki so bili leta 1739 v Beogradu in Petrovaradinu (!)«. Konkretna zahteva je zadevala plačilo za 33 delovnih nedelj in praznikov, kar pomeni, da so vrli Kranjci že svojo prvo beograjsko nedeljo krepko pljunili v roke, nakar orodje vseh sedem mesecev sezonstva ni mirovalo ne v petek ne v svetek.⁵⁶ Če zlobno pripomnimo, so navsezadnje dobro vedeli, da jim delovna pogodba jamči tudi presežno delo, naši ljudje pa so v tujini praviloma marljivejši kot doma.

Od tu naprej se njihova usoda po koščkih spet začne zrcaliti v spisih kranjskega vicedomskega urada. Ljubljčanani so se čutili nekajkrat izrabljene in prikrajšane, zato so se pri državi še pet let po vrnitvi domov potegovali za, po njihovem prepričanju, neplačane zaostale obveznosti. Postopek, ki s svojo zamudnostjo morda malce spominja na poznejše »sukcesioniste«, je sicer potekal na relaciji Ljubljana – Gradec – Dunaj in ni imel z Beogradom nikakršne zveze razen posredne – tam opravljenega dela. Zato pa se je za

tedanji »Reichsfestung Belgrad« med 12. aprilom 1941 in 20. oktobrom 1944.

⁵² Istorija Beograda 1, str. 568-569.

⁵³ ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, predstavljeno 14. 4. 1742.

⁵⁴ Prim. zlasti Ferdinand Hauptmann - Milan Vasić - Alija Polimac - Rüdiger Malli, Die türkische Wiedereroberung von Belgrad 1739. Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738-1740 (Aus dem Stiermärkischen Landesarchiv, Graz), Graz 1987.

⁵⁵ Istorija Beograda 1, str. 568-569.

⁵⁶ ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, s. d., ad 18. 3. 1740, »Specification der von dem A/n/n/o 739 zu Belgrad, und Peterwarden // be' der fortification gewesten Cratner. Maurer machenden Forderung«. – Druga omemba, da so zidarji delali tako v Beogradu kot v Petrovaradinu: prav tam, 5. 7. 1742.

Kranjce, kot smo mogli že vnaprej pričakovati, končal le napol uspešno.

Začelo se je takole. Dober mesec zatem, ko se je skupina 18 kranjskih zidarjev in tesarjev vrnila domov, je kranjski deželni vicedom obravnaval dve njihovi ločeni pritožbi, prvo, napisano v imenu zidarjev, in drugo za tesarje, češ da jim v skladu z delovno pogodbo pripada še dobrih 2.143 goldinarjev zaostalega plačila.⁵⁷ Prosilci zahtevanega zaostanka niso samo utemeljili z natančno specifikacijo, temveč v slogu tovrstnih sodobnih poročil podkrepili svojo upravičenost do denarja še z nekaj čustveno obarvanimi navedbami. Tako naj bi z odhodom v Beograd pustili svoje žene in otroke v pomanjkanju, utrjevalna dela v Beogradu pa opravljali v času »ostrega obleganja« in v »najhujši nevarnosti za telo in življenje«. Njihove družine so si morale medtem izposojati denar za preživetje, kar jih je privedlo v neznosne dolgove, tembolj ker moške za svoje delo v Beogradu doslej še niso prejeli že zdavnaj zaslužene zidarske mezde (*Liedlohn*) in zaostanka. Zaradi plačevanja obresti na posojen denar naj bi bili zdaj celo prisiljeni zapustiti svoje domove. Glede predložene specifikacije neplačanih zaostankov so bili po potrebi pripravljani tudi priseči, od vicedoma pa pri izterjevanju plačila pričakovali najmanj moralno pomoč.⁵⁸ Vicedom grof Thurn je njihovo prošnjo graški dvorni komori resnično pospremil s priporočilom, naj se obveznosti do zidarjev in tesarjev izpolnijo, kot veleva pogodba med dvorno pisarno in mojstrom Allio izpred enega leta. Prosilci so bili namreč v Beogradu dan in noč izpostavljeni veliki nevarnosti, še pomembneje pa se je vicedomu zdelo opozoriti na naslednje dejstvo: če ne dobijo plačanega vsega dela, v prihodnje za tovrstne potrebe ne bo več moč pridobiti nikogar, kar bi za seboj potegnilo zelo hude posledice.⁵⁹

⁵⁷ Glede na podatek, da naj bi 17 zidarjev in tesarjev prejelo na mesec 18 goldinarjev, polir pa 26, je država možem dolgovala osnovno plačilo za nekaj manj kot 6 mesecev in pol ali - povedano drugače - kot da ne bi prejeli ničesar od začetka avgusta 1739 do vrnitve domov sredi februarja naslednje leto. Ker pade začetek avgusta 1739 v prve dni turškega obleganja Beograda, je povsem mogoče, da so se izplačila delavcem prav tedaj ustavila.

⁵⁸ Prav tam, predstavljeno 18. 3. 1740, s poimenskim seznamom (*Specification etc.*). - Zidarji so zahtevali 1.949 goldinarjev 23 krajcarjev, tesarji pa 194 goldinarjev.

⁵⁹ Prav tam, 26. 3. 1740.

Toda birokratski mlini so mleli še dolgo, počasi in predvsem postopoma. Finančne zahteve, ki naj bi jih poravnali iz te ali one vojaške blagajne, so imele tudi to smolo, da je medtem izbruhnila nova, za Avstrijo veliko pomembnejša, nevarnejša in dolgotrajnejša vojna: zapleten evropski konflikt, po povodu za izbruh sovražnosti imenovan avstrijska nasledstvena vojna (1740-1748). Minorne zadeve kranjskih obrtnikov so se morale že zaradi svoje »civilne narave« in »neaktualnosti« slejkoprej umakniti neprimerno pomembnejšim vojaškim problemom. Leto dni po nastanku vicedomovega priporočila, na prvi pomladanski dan 1741. leta, so iz Gradca na bogsigavedi katero ljubljansko intervenco samo lakonsko birokratsko odgovorili, da so se vsi dokumenti izgubili v »krivični vojni« (*injuria belli*), tako da nimajo v rokah ničesar, s čimer bi lahko na Dunaju zahtevali izplačilo zaostanka iz t. i. blagajne za beograjsko utrdbo (*bey der Belgrader fortifications Cassa*). Dvorna komora je zato pozvala vicedoma, naj ji čimprej pošlje prepise tozadevnih dokumentov, ki jih gotovo še hrani ali pa jih vsaj lahko znova naredi na podlagi pričevanj tedanjih vodičev.⁶⁰ Vicedomski urad je slednje moral storiti. Specifikacijo zaostalih plačil, sestoječo iz štirih dokumentov, so napisali na novo, na podlagi pričevanj dveh zidarskih mojstrov, tesarjev in vodiča na njihovi poti v Beograd. V manj kot dveh tednih so papirji romali v Gradec k notranjeavstrijskemu bankalnemu kolegiju, a je šlo tokrat za dobro polovico nižjo vsoto 1.109 goldinarjev.⁶¹ Ker nič ne kaže, da bi Kranjci preostalo polovico dotlej že prejeli, so se morali v svojih »upravičenih zahtevah« očitno omejiti na »neko razumno mejo«. »Sukcesija« za nekdanjo beograjsko utrdbeno blagajno je torej ubrala svojo logiko in sebi lastna pota.

Vendar tudi na novo sestavljeni in odposlani dokumenti niso dosegli pričakovanega. Vnovič je minilo leto, preden je vicedom 14. aprila 1742 prejel v obravnavo prošnjo 18 mož na čelu s polirjem Matijo Pevcem, v kateri so ti spet popisali svoje težave in zahteve. Odkar so se pred dobrima dvema letoma vrnili v Ljubljano, naj bi že na več mestih iskali zaostalo plačilo 1.310 goldinarjev in 48 krajcarjev, kolikor naj bi jim še pripadalo za opravljeno delo, karanteno in potnino, vse v skladu s pogodbo, sklenjeno pred odhodom v Beograd. Pri tem seveda niso pozabili navesti, kako so med delom izpostavljali nevarnostim te-

⁶⁰ Prav tam, 21. 3. 1741.

⁶¹ Prav tam, 4. 4. 1741.

lo in življenje ter prišli na nič manj kot beraško palico. Svoje zahteve so bili zato pripravljene potrditi tudi s prisego, vicedoma pa prosili, naj ukaže, da se jim omenjena vsota dobrih 1.300 goldinarjev izplača iz urada deželnega knjigovodje. Pod prošnjo so poleg polirja Pevca navedena imena 15 zidarjev in dveh tesarjev, skupine, ki je najdlje vztrajala v Beogradu in morala zdaj temu ustrezno najdlje moledovati za nepopravnano plačilo.⁶²

Do konca leta 1742 je z uradno pošto med Ljubljano, Gradcem in Dunajem potovalo še nekaj tozadevnih spisov, preden je ljubljanski zidarsko-tesarski navezi uspelo izbojevati prvi delni uspeh.⁶³ O obeh tesarjih poslej ni več slišati, medtem ko je 16 zidarjev 26. novembra po odobritvi graškega bankalnega kolegija prejelo 320 goldinarjev. Šlo je za plačilo 33 dni izrednega dela ob nedeljah in praznikih, ko se je mezda po kolektivni pogodbi vrednotila s 36 krajcarji. Ta denar ni mogel biti sporen, saj je temeljil na sklenjeni pogodbi, zato pa je dvorna komora vicedoma obvestila, da morajo glede upravičenosti drugih zahtev pridobiti mnenje izvedencev, t. j. najvišjega cesarskega inženirja, gradbenega upravitelja v Osijeku in nekdanjega gradbenega pisarja v Petrovaradinu. Zidarji so namreč med zaostala plačila šteli še nočnino, potnino, priprežnino in plačilo za čas, ki so ga prebili v karanteni.⁶⁴

Spet sta pretekli skoraj dve leti, preden se je tudi ta zadeva nekoliko premaknila. Šestnajsterica zidarjev na čelu s polirjem Matevžem Pevcem, je zahtevala še 522 goldinarjev neplačane mezde: trinajst mož bi moralo dobiti mesečno plačilo vsak po 18 goldinarjev (polir 26 gld) za dva meseca, trije zidarji pa za mesec dni. Šlo je za čas, ki so ga možje preživeli v karanteni in bi moral biti v skladu s pogodbo plačan enako kot ves preostali čas odsotnosti. Kot je od zidarjev zahteval nedavno umrli vicedom grof Thurn, so resničnost svojih navedb 4. marca 1744 potrdili s prisego, dano pred vicedomskim knjigovodjem Janezom Krstnikom pl. Nemizhoffnom in vicedomovim tajnikom dr. Janezom Hieronimom Marzino pl. Merzenhaimom. Polir Pevce je nato o

vsem poročal v prošnji, naslovljeni na notranjeavstrijsko dvorno komoro v Gradcu.⁶⁵

Nemško pisanemu dokumentu o prisegi, ki sta ga podpisala omenjena vicedomska uradnika in ki vsebuje tudi besedilo prisegi, so v vicedomskem uradu priložili slovensko besedilo. Slednjega so nepismeni in nemščine malo ali sploh nevešči zidarji glasno ponovili za svojima zaprisežnikoma. Njihove na papir prelite besede, sicer dobresedni prevod nemške prisegi, se glasijo takole:

»Jest Mathias Peuz, Maurer Pallier in Crain jest Jacob Gertsher test Grogor Herscher, jest Anton Jost, jest Jacob Strojjan, jest Martin Schueboin jest Joseph Sargar jest Blasius Allesch, jest Mathia Woriz jest Giorry Kaushekh, persesem gospodo u sega mogoznemo eno resnizno persego, de mi jeno nashe tovarshe, katere dons nesso mogle kpersege peite, koker Joseph Shauersnikh, Mathia Sherbinz Mathia Stermes Hanshe Ingolizh, Joseph Slegar, jeno Anton Dauniker, kader sma mi sbelgrado od della, kamer sma mi leblane od gnadlougua gospod graf fa lands vicedoma kdolmetuaino Belgradske Vestenge ta druge dan mes seza aprilla 1739 leta poslame billi, na sai sle, sma mogle dua me seza u Vorarize (?) contimatia delleta, jeno de nam jeno na sem douarsham ta contumatia Le od enega me seza jeno ne od Dueh me sezou je plazana koker tude de nam jeno na sem togore jemenuanem tovarsham unei Grogor Hershe Mathia Sherbinz ieno Antona Dauniker od enega me seza ratsgelt ni plazan biu, koker nam gospod Boh, luba diviza bres u sega madesa spozeta Mate Bosia MARIA jeno u se bosie suetnike na na s posledne Za s pomagaite. Amen.

Den 4ten Martÿ 1744 ist obiges Juramentum, in der Landsvicedombischen Ambts Buchhalterÿ abgelegt worden.«

Bralca, ki je medtem obupal nad razbiranjem pomena posameznih besed in njihovem povezovanju v smiselno celoto, moremo potolažiti, da je predstavljeni izdelek ljubljanske vicedomske pisarne resnično pravi zmazek. O tem očitno priča tudi tu objavljen faksimile, v originalu počečkan, večkrat prečrtan, z vstavki zapolnjen in brez prave oblike popisani list papirja. Samo v delno opravičilo je lahko dejstvo, da gre za koncept in da je osnutku po vsej logiki moral slediti

⁶² Prav tam, predstavljeno 14. 4. 1742. – Imena 18 vlagateljev zahteve in njihovi poklici pojasnjujejo tudi za nazaj, kdo natanko so bili prosilci.

⁶³ Prav tam, 5. 7. 1742, 10. 7. 1742, 27. 10. 1742.

⁶⁴ Prav tam, 27. 10. 1742, 26. 12. 1742, priloga: »Specification etc.«

⁶⁵ Prav tam, s. d., marec 1744 (poročilo govori o 4. tega // meseca marca).

čistopis, kolikor ni vrli vicedomov tajnik ali kdo drug iz vicedomske pisarne za izvirnik preprosto uporabil kar pričujočo zmazkovno predlogo. Čudili se temu ne bi, saj je imel za takšno odločitev pri roki nešteto izgovorov, od varčevanja s papirjem in črnilom do notoričnega dejstva, da »gmajn kranjščina« tiste dobe ni bila nikakršen uradni jezik in niti ni zaslužila prepisovanja, ko pa je že tako obstajal čistopisni nemški original prisege, sestavni del nemškega dokumenta o tem pravnem dejanju. Varčni uradnik je mogel navzočim zidarjem z nekaj truda narekovati besedilo prisege iz koncepta, moške so ga za njim ponovili in stvar je bila zakonito opravljena.

O jeziku bi mogli pripomniti, da je precej zvest predhodnik »vukovščine«, ki jo je utemeljil sicer šele skoraj pol stoletja pozneje rojeni Vuk S. Karadžić (1787-1864). Le-ta je Srbe podučil, naj pišejo, kot govorijo, in berejo, kakor je napisano. Verjamemo, da je »kranjsko pisana« prisega iz leta 1744 bolj ali manj pristna ljubljanska zidarščina in da so jo prisežniki priznali za jezik, ki je pisan, kot ga govorijo, torej prosto po Vuku. Da je v njej kopica slovenskemu ušesu težko prebavljivih odvisnikov in vrinjenih stavkov, je seveda posledica posnemanja »učenega« jezika, pisarniške nemščine, ki so jo v zidarščino samo »bukvalno« prestavili. O črkopisu raje pomolčimo, saj smo v zadregi, kako bi ga dovolj strokovno poimenovali. Kakšna vmesna cvetka iz bohoričice vendarle izdaja, da je pisar tu in tam nema kaj prebral iz kakšnega slovenskega molitvenika, če mu že ni prišla pod roke sama prva v Ljubljani tiskana slovenska pratika za leto 1741, izdana tri leta pred njegovim »pisateljskim podvigom«. Kaj več se od »kanclijskega« moža v tistih letih ob zvrstno vse prej kot izborni slovenski knjižni beri res ne bi moglo zahtevati.

Z namenom lažje prebavljivosti priobčujemo še transliterirano besedilo, ki skuša po drugi strani ostati karseda zvesto izvirniku.

»Jest Matija Pevc, Maurer Pallier in Crain⁶⁶, jest Jakob Gerčer, jest Grogor Heršer, jest Anton Jošt, jest Jakob Strojan, jest Martin Žvebojn, jest Jakob Sarger, jest Blasius Aleš, jest Matija Voric, jest Jorij Kavšek, persežem Gospodo vsega mogočnemo eno resnično persego, de mi jeno naše tovarše, katere dons neso mogle k persege pejte, koker Jožef Zaversnik, Matija Šerbinc, Matija Stermes, Hanže Ingolič, Jožef Slegar, jeno Anton Davnikar, kader sma mi z Belgrado od dela, ka-

mer sma mi z Leblane⁶⁷ od gnadlougá gospod grafa lands vicedoma⁶⁸ k dolmetvájno⁶⁹ belgradske festenge⁷⁰ ta drugi dan meseca aprila 1739 leta posláne bili, nazaj šle, sma mogle dva meseca v Vorarice kontumacija⁷¹ delate, jeno de nam jeno našem tovaršam ta kontumacija le od enega meseca jeno ne od dveh mesecov je plačana koker tude de nam jeno našem to gore jemenvanem tovaršam zunej Grogor Herže, Matija Šerbinc jeno Antona Davnikar od enega meseca raisgelt⁷² ni plačan biu, koker nam gospod Boh, luba divica brez vsega madeža spočeta mate božja Marija jeno vse božje svetnike na naš posledne čas pomagajte. Amen.«

Besedilo vsebuje med drugim nekaj navedb, ki jih srečamo edinole tu oziroma še v nemškem izvirniku prisege. Tako izvemo nebistven podatek, da je kranjski vicedom zidarje poslal v Beograd 2. aprila 1739, iz česar ni razvidno, ali je mišljen njegov ukaz ali gre za pomoto, saj so zidarji in tesarji v resnici krenili na pot šele 26. aprila. Poenostavljeno rečeno je tudi to, da so bili poslani »k dolmetvájno« beograjske trdnjave, ker so jo v resnici prvotno šli utrjevati. Tretja novost je kraj, v katerem so med vrnitvijo preživeli dvomesečno karanteno: »v Vorarice«. Ugotavljanje lokacije je zahtevalo kar nekaj napora in domišljije ter dalo rezultat, ki je zelo verjeten, če že ne tudi stoo odstotno zanesljiv. »Vorarice« je vsekakor iskati ne predaleč od Beograda, nekje ob vodni poti domov. Čeprav ne vemo, kje so se Kranjci vračali v domovino, lahko več kot upravičeno sklepamo, da so tokrat ubrali isto pot v obrnjeni smeri in so torej pluli po Donavi in Dravi navzgor. Toliko prej, ker vse kaže, da je bil njihovo izhodišče Petrovaradin in ne Beograd, od koder je na Kranjsko vodila krajša pot po Savi. V mestniku izražen toponim »Vorarice« mora biti potemtakem nad Petrovaradinom, gledano po toku Drave navzgor. In dejansko je v nekdanji Jugoslaviji en sam kraj, ki v izgovorjavi kolikor toliko spominja na skrivnostne »Vorarice«. To je vas Vardarac v Baranji,⁷³ nedaleč od Osijeka, pristaniškega mesta, v katerem so se potujoči Kranjci ustavili že spomladi na poti v Beo-

⁶⁷ Iz Ljubljane.

⁶⁸ Deželni vicedom.

⁶⁹ Dol metvájne = podtranje, kalk iz nem. Abwerfen.

⁷⁰ Trdnjava, iz nem. Festung.

⁷¹ Kontumacija, iz nem. Kontumaz = zdravstveni zapor.

⁷² Potnina, iz nem. Reisegeld.

⁷³ Prim. Imenik – register naseljenih mesta Kraljevine Jugoslavije etc., Beograd (po 1929), str. 137; prim. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora, srezova i pošta u Jugoslaviji, Beograd 1956, str. 450.

⁶⁶ Zidarski polir na Kranjskem.

grad. Vardarac, ki so ga Kranjci krstili malo po svoje (*Voraric*) ali preprosto imenovali po nemški navadi, je danes od Drave pri Osijeku oddaljen po skoraj ravni cesti kakšnih deset kilometrov, kar je navsezadnje ravno dovolj, da »kranjski sezonci« ne bi mogli zanesti takšne ali drugačne epidemije v osiješko mesto ali med rečne potnike.⁷⁴ Vprid Vardarcu govori tudi dejstvo, da je ogrska Baranja na Donavi mejila z Vojno krajino, od koder so kranjski zidarji prišli, karantene pa so kajpak postavljali na mejnih točkah.

V zvezi z jezikovno podobo prisege omenimo še v nebo vpijoče dejstvo, da v njej kar mrgoli sposojenih nemcizmov, saj junaki naše zgodbe mnogih stvari in misli niso znali izraziti drugače kot v kranjsko predelani nemški različici. Pisar v vicedomskem uradu, ta srbskega Vuka zvesti predhodnik, tudi ni iskal novih in umetelnih besed, temveč (v Trubarjevem slogu) pritegnil ljudstvu prav po domače, z njegovim izrazjem.

Vse sklicevanje na tedaj še prednatalnega srbskega Vuka bi tako zlahka obrnili tudi v slovenski prid: mar ni Vuka, kot radi priznajo njegovi srbski učenci, ustvaril nekdo, ki s(m)o se ga na Slovenskem še do nedavna spominjali zgolj kot tistega, ki »le čevlje sodi naj«? A kaj bi o tem. Kranjci so vendar že davno prej, že za »krivoverškega« Trubarja sami dovolj dobro vedeli, da je pravi jezik »vseh Slovincov« tisti, ki ga morejo slišati in zbobnati skupaj še od Kraševcev, Korošcev, Štajercev in malce od Bezjakov. Pozneje so očeta slovenske besede vzeli tako resno, da v pisavi elkamo in po načinu 16. stoletja marsikdaj raztegujemo še danes. Le da so naši predniki ravno tam okoli 1744 in še nekaj po Pohlinu na to žlahtno tradicijo skoraj čisto pozabili. Brez kakršnih koli srbsko-beograjskih vplivov so tiste dni in leta pisali najbolj pristno in zvesto tistemu, kar so in kakor so kje govorili, ali kot bi rekel že Trubar: »drigači Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ...«⁷⁵

Končno naj opozorimo še, da je v prisegi kranjskih zidarjev dvakrat zapisan izraz tovariši (*douarsham*, *tovarsham*). Nič posebnega, če ne bi šlo za besedo, dobro znano iz slovensko-beo-

grajskih odnosov in siceršnjih pol stoletja trajajočih družbenih odnosov naše polpreteklosti. Izraz tovariš iz leta 1744 tedaj še zdaleč ni bil prvič uporabljen v kakšnem slovenskem tekstu, saj so ga dobro poznali že protestantski pisci, začeni s Trubarjem,⁷⁶ in za njimi tudi Alasijev italijansko-slovenski slovar (*touaris*) iz leta 1607.⁷⁷ Zato pa se, kolikor smo mogli ugotoviti, tokrat prvič pojavi v kakšnem slovensko pisanem (pol)uradnem besedilu. Res imamo opraviti z golim naključjem, a pomenljivim, da so tovariši dobili mesto v uradovalni slovenščini prav v zvezi z Beogradom, njegovim rušenjem in neplačanimi obveznostmi do slovenskih tovarišev. Tovariši imajo tedaj seveda povsem drug pomen kot v spolitizirani latovščini 20. stoletja (ali v posledičnem še živečem sinonimu za osnovnošolske učitelje), o čemer jasno priča nemško besedilo prisege. »Touarš« je namreč prevod za »Gespān«, pri čemer je moderna nemščina »zavila s poti« in tovariše industrijske dobe ter njenih ideoloških deviacij poimenovala drugače kot nekdanje tovariše: »Genosse«. Tovariši v prisegi iz leta 1744 so tako le domači stanovski kolegi in ne morda, v internacionalnem smislu, tudi drugi sodelavci pri rušenju Beograda ali nemara beograjski stanovski in poklicni kolegi.

V slogu nekdanjega, zdaj res že skoraj davnega jugoslovanskega povojnega zgodovinopisja bi lahko z zveličavnim sklepom okronali vsaj konec naše pripovedi. Denimo takole: »Tovariši iz ljubljanskega zidarskega ceha so naivno menili, da bodo svoje pravice dosegli na miren način, s prisego, ki pa je bila institucija izkoriščevalske razredne družbe. Bili so seveda izigrani, saj so bila pravila igre že vnaprej napisana v škodo predstavnikov izkoriščanega razreda.« Pri tem bi modro zamolčali ali vsaj prevrednotili ugotovitev, da je njihove »upravičene zahteve« podpiral tudi novi kranjski vicedom grof Orzon, ki pa je imel bržkone nečiste namene, saj kot razredni sovražnik že po naravi stvari ni mogel biti drugačen.

Grof Orzon je pač ravnal tako, kot so mu stvar predstavili stari mački v vicedomskem uradu. Na zahtevo dvorne komore je v Gradec poročal, da se mu zdi izplačilo 522 goldinarjev upraviče-

⁷⁴ Vas Vardarac je bila po sklenitvi karlovskega miru (1699) zasebna posest (spahiluk) slavnega princa Evgena Savojskega (J. Bösendorfer, Nešto malo o našoj Baranji, Osijek 1940, str. 25).

⁷⁵ Primož Trubar, Ta evangeli svetiga Matevža 1555, po: Slovenski protestantski pisci, Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1966, str. 65.

⁷⁶ Prim. Alfabetarij Davidovega psaltra iz Dalmatinove Biblie 1584, Ljubljana 1983 (Komisija za historične slovarje slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU), str. 22.

⁷⁷ Gregorio Alasia da Sommaripa, Vocabolario Italiano e Schiauo, Udine 1607, str. 37.

no, saj so zidarji v Beogradu prestali številne, celo nepopisne napore, in toliko bolj ker je tesar Matija Dobič že dobil 18 goldinarjev plačila za čas karantene.⁷⁸ Glede na zadnji podatek bo držalo, da so bili zidarji prav tako upravičeni do enake vsote, a stvari so se zasukale drugače. Na novega leta dan 1745 je Gradec seznanil vicedoma z vsebino tri tedne prej izdane dunajske resolucije, ki je zahteve kranjskih zidarjev zavrnila kot »njihove neutemeljene predstave«. Dvorno vojno knjigovodstvo je namreč na podlagi poizvedb in pričevanj »povsem jasno ugotovilo«, da zidarji nimajo pravice ničesar več zahtevati od erarja. Zahtevano plačilo karantene (*Contumazgeld*) naj bi jim bilo že izplačano v obliki »nočnine« (*Nacht-geld*), potnina pa prav tako v celoti poravnana.⁷⁹ Kdo je imel v resnici prav, zidarji ali dunajsko-graška birokracija, najbrž ne bomo nikoli izvedeli in niti ni pomembno, saj ima »prav« vedno le eden ali »vesekdo«.

Zdaj turški Beograd in neslavna osvajalna vojna sta bila sredi osemletne vojne vihre za avstrijsko nasledstvo praktično že oddaljena preteklost, nepisмени kranjski rokodelčki, ki so imeli tam doli menda nekaj opraviti, pa v očeh Dunaja »nebodigatreba« nadležneži. Leta 1744 ni šlo ne za Kranjsko ne za Beograd, temveč nič manj kot za čast in obstoj habsburškega Dunaja, saj je pruski kralj Friderik II. ponovno začel s sovražnostmi zoper nekronano cesarico Marijo Terezijo. V pričakovanju obleganja, ki mu zdaj ne bi mogel odpomoči noben Jan Sobieski, je dvor tako kot prej pri Beogradu spet potreboval zidarjev z južnega konca monarhije. Nemara tudi zato še ni rekel zadnje besede glede zahtev one šestnajsterice s Kranjskega. Poleti 1744 je namreč iskal kar 150 izkušenih zidarjev iz notranjeavstrijskih dežel, t. j. Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške. In prve dni septembra je kranjski vicedom prejel iz Gradca zahtevo, naj nemudoma zbere, kolikor je le mogoče, zidarskih mojstrov in pomočnikov ter jih pošlje v prestolnico.⁸⁰ Zanimivo bi bilo vedeti, kakšen je bil odziv pri zidarjih na Kranjskem in koliko je nanj morebiti vplivalo neplačilo državnih obveznosti, ki se ga je šestnajsterica tedaj še nadejala. Kakorkoli že, dokončna odločitev, da z denarjem za »kranjske Beograjčane« ne bo nič, je črno na belem dosegla Ljubljano štiri mesece pozneje, prve dni leta 1745, ali – kar je morda pomenljivo – potem ko

Dunaj ni več potreboval Kranjcev, da bi krpali njegovo ogroženo obzidje. Kranjski vicedom je namreč konec septembra 1744 prejel ukaz, naj nadaljnje novačenje zidarjev ustavi, ker jih je na Dunaju že zadostno število. Ali so kakšni Kranjci medtem sploh odrinili v prestolnico ali ne, je zaradi neohranjenih spisov prepuščeno našim domnevam. Zelo verjetno pa bi kar preveč domišljavo zvenela domneva, da so Kranjci s svojim neodzivom sami povzročili odklonilni odgovor glede zaostalega plačila. Dunaj je tudi brez takšnih »drznih dejanj« svojih podanikov vedel, kako, kdaj in kje se kakšni stvari streže »prav«.

In če se za hipec povrnemo še v drugo ali poznejšo prestolnico Slovencev, ni odveč ponoviti, da je Beograd v onih dneh za lep čas zadnjič videl »kranjske Janeze«. Ti so se za kratek čas vrnili šele čez dobrih 60 let z Laudonom, zlepa pa jih ni bilo na spregled toliko naenkrat kot leta 1739, bržčas ne vse do rekrutacij spomladi leta 1919. Omeniti velja, kot skromen prispevek h kulturni zgodovini in kroniki slovensko-srbskih odnosov, da je bilo med 54 zidarji in tesarji ravno osebno ime Janez zastopano skoraj najredkeje. Edini zidar in edini tesar, krščena na tega ali onega svetniškega Joannesa, med rojaki povrh vsega nista veljala za Janeza, temveč za Hanžeta in sta kot taka vpisana tudi v seznam odpotovalih. Beograjčani, ki, mimogrede, niso imeli domala nobenih sorodstvenih in drugih zvez s poznejšimi prebivalci tega mesta, so torej od kranjskih obrtnikov le težko slišali za Janeze. In tudi med 141 rudarji je bilo samo pet Hansov. Še manj verjetno pa so v Beograd prispale Kranjce, ki so govorili jezik, nekoliko podoben srbskemu, prepoznali kot »kranjske Janeze«, toliko manj ker Idrijčani tedaj niti še niso spadali pod Kranjsko. Kakorkoli že, ne bo odveč pripomniti, da sta oba Hanžeta, zidar in tesar, nosila prepoznavna slovenska priimka, v 20. stoletju več kot le enkrat slišana pri Srbih in Beograjčanih – Smole in Ingolič.⁸¹

⁷⁸ ARS, Vic. a., šl. 183, I/103, lit. K II-10, 28. 4. 1744.

⁷⁹ Prav tam, 1. 1. 1745

⁸⁰ Prav tam, 28. 9. 1744.

⁸¹ Za Smoleta, in sicer Andreja, so slišali res le »boljši« beograjski poznavalci Franceta Prešerna (srbsko: Franc Prešern), zato pa so konec osemdesetih let 20. stoletja mnogi Beograjčani poznali krilatco »Smóle-dole« in pri tem mislili na tedaj skoraj edinega slovenskega politika, ki mu ni bilo ime Janez. V Ingoliču se bolj prepoznamo Slovenci kot Srbi, ki so v Smoletovih časih in še malo pozneje radi očitati: »Slovenci, spomnite se srbske pogače!«, pri čemer so mislili tudi na slovenskega pisatelja-begunca med drugo svetovno vojno, srbskega gosta in opisovalca tamkajšnjih razmer.

Drugi utrinek k medsosedski in kulturni zgodovini nekoč skupnega prostora je povezan z imenom jugoslovanske prestolnice. Slovenska prisega zidarjev iz leta 1744 vsebuje nemara najstarejši znani zapis imena Beograd v jeziku podalpskih Jugoslovanov, in sicer v dveh oblikah: »z Belgrado« in »belgradska festenga«. In če zveni Belgrad morda premalo pristno ljudsko in preveč splošno evropsko, kajpak v nemški redakciji Belgrad, velja omeniti še dve poimenovanji v sicer nemško pisanih spisih, zadevajočih slovensko (kranjsko) udeležbo pri podiranju beograjske trdnjave. V itinerarju ljubljanskih zidarjev in tesarjev zasledimo kot zadnjo postajo »Beligrad« (*Belligrad*),⁸² v nekem njihovo usodo zadevajočem pismu, poslanem leta 1742 iz Gradca v Ljubljano, pa kar »Belgradec« (*Belgrader*),⁸³ očitno po zgledu raznih bližnjih Gradcev: Polhovega, Slovenjega in predvsem najpomembnejšega med njimi: štajerskega ali bavarskega Gradca (Graza), ki so mu Slovenci tedaj še lepo slovensko rekli Gradec.

Beli Gradec je ob nastopu vladavine Marije Terezije (1740-1780) prenehal biti del »skupnega kulturnega kroga«, v katerega bi sodili tako kranjski Janezi kot beograjski »varošani« pravoslavnega obreda. Za pol stoletja se je dodobra odtegnil srednjeevropskim vplivom in se jim – če smo malo pikri – bolj ali manj uspešno odtegoval tudi naslednja stoletja, takorekoč do danes. Razen v času Laudonovih polovičarskih zmag, občasnih srbskih uporov in predvsem obrenovičevske polvazalne Srbije ni maral za Dunaj in za »bečke konjušare«, temveč iskal zaveznike na bolj prefinjenih pariških, londonskih in zlasti moskovskih parketih. Del avstrijske monarhije mu ni uspelo postati nikoli več po letu 1739, ko se je v času načrtnega rušenja starega, t. j. avstrijskega Beograda, tudi navzven dodobra spremenil. Z zlomom avstrijske oblasti je namreč propadel tisti red, ki ga je v Srbiji zgradila od požarevskega miru 1718. Spremenile so se predvsem etnične razmere, saj se je z avstrijsko vojsko iz Srbije umaknil ves upravni aparat, vsi tuji kolonisti, srbska cerkvena hierarhija, oficirji hajduške milice ter največji del njihovih družin. Zlasti iz Beograda se je izselilo tudi srbsko meščanstvo, se naselilo v Novem Sadu ter tako povečalo gospodarsko moč in srbski značaj tega »novega mesta«.⁸⁴ Duša avstrijskega

Beograda, kakršnega so v njegovih zadnjih zdihljajih še doživljali njegovi slovenski rušitelji, se je utelesila na evropski strani Save in Donave, v mestu, ki so ga pozneje pesniško imenovali kar »srbske Atene«. Nova stara državna meja dveh večnacionalnih cesarstev pa je samo še poglobila kulturno-civilizacijski prepad med avstrijskimi narodi in glavnino srbskega naroda. Slednja je ostala v turškem objemu in s tem ušla prihajajočemu razsvetljenstvu, ki se je takoj, neposredno po letu 1739, začelo konkretizirati v prvih terezijanskih reformah.

Na rob srbsko-slovenskim odnosom le še naslednje. Trdno smo prepričani, da glavna naslednica razpadle Jugoslavije »rušilnih dejanj« Slovenec v nesrečnem letu 1739 njihovim zanamcem ne bo štela v zlo in še manj med svoje »upravičene« zahteve v postopku sukcesije. Tedanji Slovenci, ki so se, če sploh, komajda zavedali svoje etnične identitete, so bili namreč zgolj »poslušno orodje« svojega cesarja in gospoda, sprva sploh poslani graditi in ne podirati. Za vse grehe pa, ki so jih morebiti tam doli zagrešili premišljeno ali vsaj malo po svoji volji, so kazni že na poti domov »odsedeli« v ušivi karanteni, za kar šestnajsterica zidarjev, kot vse kaže, še do danes ni prejela plačila obljubljenih odškodnine.

In končno: »tempora mutantur«, zato se pisec teh vrstic upravičeno sprašuje dvojje: kdo bo čez denimo petdeset (bognedaj niti pomisliti na čas čez 250 let) njegovo pisanje sploh vzel v roke in ali ga bo mogel zadovoljivo, če sploh kaj razumeti? Kakor hitro čas beži, nekatere njegove asociacije na dogodke pred kakšnim desetletjem bržkone že čez naslednjih deset let zlepa ne bodo več prepoznavne in umljive. Počakajmo torej do takrat!

Zusammenfassung

Über das slowenische Zerstören Belgrads und Lamentationen wegen einer Nicht-Bezahlung „Mögen uns und unseren Genossen alle himmlischen Heiligen am Ende helfen“

Trotz der für den Leser im ersten Moment bekannt scheinenden Begriffe aus der slowenischen jüngeren Vergangenheit in der Überschrift - Belgrad, Nichtbezahlung, Genossen -, geht es nicht um eine Geschichte aus einem Umbruchsmoment der slowenisch-jugoslawischen Beziehungen. Das Geschehen aus dem

⁸² ARS, Vic. a., šk. 183, I/103, lit. K II-10, »March Route«, priloga k 26. 4. 1739.

⁸³ Prav tam, 10. 7. 1742.

⁸⁴ Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije II, str. 1143.

Jahre 1739 und dessen Epilog sechs Jahre später ähnelt wegen seiner geringen Bedeutung und in seinem Inhalt keinem slowenischen „Weggehen“ aus der jugoslawischen Hauptstadt im eben zu Ende gegangenen Jahrhundert. Nach zwei Jahrzehnten der ersten brüderlichen Umarmung in einem gemeinsamen Staat (1718-1739) trennten sich die Slowenen für fast zwei Jahrhunderte von Belgrad und besiegelten ihren Weggang mit der - in der Geschichte übersehenen - planmäßigen Zerstörung der Belgrader Festung. Nach dem Belgrader Friedensschluß zwischen Österreich und dem Osmanischen Reich kamen nämlich 141 Bergleute-Sprengmeister aus Idrija und Kranj im Herbst 1739 zur „Saisonarbeit“ nach Belgrad. Ihnen schloss sich noch ein Teil der insgesamt 54 Laibacher Maurer und Zimmerleute an, die bereits seit dem Frühjahr in Belgrad gewesen waren. Wien hatte sie geschickt, um die bedrohte Belgrader Festung zu befestigen. Nach einer fünfwöchigen Feuertaufe während der türkischen Belagerung der Stadt erfuhren sie aber, daß sie das Gebaute wieder abreisen helfen würden.

Die Geschichte handelt von 16 Maurern, die Mitte Februar 1740 nach Laibach zurückkehrten und feststellten, daß ihnen der Staat die Bezah-

lung von 33 Arbeitssonntagen und Feiertagen sowie das zweimonatige Liegen in Quarantäne schuldete. Nach einem fast fünfjährigen „Kampf um ihre Rechte“ erreichten sie zwar die Bezahlung der Sonntagsarbeit, nicht aber die versprochene Entschädigung für die Zeit der Quarantäne. Österreich hatte nämlich zu jener Zeit - während der Erbfolgekriege - ganz andere Sorgen als die Begleichung zweifelhafter, mit dem unrühmlich verlorenen Balkankrieg verbundener Zahlungsrückstände.

Hochinteressant ist der in slowenischer Sprache verfaßte schriftliche Eid der 16 Maurer über die Berechtigung ihrer Forderungen, der 1744 im Vizedomamt in Laibach verfaßt wurde. Die Sprache des Eides und insbesondere einige bedeutungsvolle Ausdrücke sind von Interesse. Unter anderem finden wir den Begriff „Genosse“ - natürlich mit ganz anderer Bedeutung als in der späteren industriell-totalitären Zeit -, sowie die wahrscheinlich älteste Form der Namens Belgrad in slowenischer Sprache. Im vorliegenden Beitrag fehlt es daher nicht an satirischen Assoziationen im Hinblick auf eine Reihe von Prozessen, Ereignissen und Begriffen aus der jüngeren slowenisch-jugoslawischen Vergangenheit.